

PROF. MEHMED ALİ AYNÎ

# **ATEİZM AYNASINDA TEVFIK FİKRET**

Sadeleştiren  
Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU

**YENİ ÇİZGİ**

ANKARA 1997

ISBN 975-7131-02-4  
Yeni Çizgi Yayınları : 4

**Dizgi** : TURKUAZ Dizgi-Grafik  
384 01 91 • ANKARA  
**Baskı** : KÜLTÜR Reklamcılık Matbaacılık  
342 07 58 - 384 02 17 • ANKARA  
**Dağıtım** : SAMANYOLU Dağıtım  
312 61 76 • ANKARA

#### YENİ ÇİZGİ YAYINLARI

**Adres** : Hisarpark Cad. Karabey İşhanı No: 12/42  
Ulus/ANKARA  
Tel: (0312) 312 61 76  
Fax: (0312) 312 38 76

## İÇİNDEKİLER

|                                                                     | Sahife |
|---------------------------------------------------------------------|--------|
| Önsöz.....                                                          | V      |
| Giriş.....                                                          | VII    |
| Tarih-i Kadîm'e Cevap .....                                         | 1      |
| Hak ve Kuvvet .....                                                 | 8      |
| Hiçin Anlamsızlığı .....                                            | 12     |
| Âhiret Hayatı.....                                                  | 13     |
| Hayatın Başlangıcı Meselesi .....                                   | 14     |
| Ölüm Yok Olmuş mudur? .....                                         | 17     |
| Bilemeyiz .....                                                     | 20     |
| Hislerin Aldanışı, Aklın Düzeltmeleri, Kalbin Haber Vermeleri ..... | 21     |
| İsyân .....                                                         | 33     |
| Geçmişle Şimdiyi Kıyâs: Ahlâkî İlerleme.....                        | 37     |
| Genel Barış .....                                                   | 40     |
| Allah'a Savaş Açma Sapıklığı .....                                  | 42     |
| İbret .....                                                         | 45     |
| "Tarih-i Kadîm" Yazarının Şüpheleri .....                           | 46     |
| Şüphencilik Nedir? .....                                            | 49     |
| Şüphe .....                                                         | 52     |
| Şüphenin Beden Üzerindeki Etkileri.....                             | 53     |
| Şüphenin Zihnî Etkileri .....                                       | 53     |
| Şüphenin Ahlâkî Etkileri .....                                      | 54     |
| Şüphenin Sosyal Sonuçları .....                                     | 54     |
| Kötümserlik (Pessimizm).....                                        | 56     |
| Tanrıtanımazlık.....                                                | 67     |

## ÖNSÖZ

İslâm-Türk kültürü, tarihin derinliklerine kadar uzanan bir zenginliğe sahiptir. Geçmişin kültür mirası, çoğu zaman canlılığı ile günümüze intikâl etmiş iken, bir kısmı zamanın akışı ile gözden silinmiştir. Geçmişten alınan mânâ zenginliği, ihmale uğratılırsa, gelecek fakir ve yoz kalır. Tarihin tekerrür çizgisi iyi farkedilebilirse, olumsuzluklar ve kötülüklerin yıkıldığı her güzellik ve olgunluğun devam ettiği görülür. Kısaca, tarihten ders alınırsa, geçmişin acıları tekrarlanmaz.

Mehmet Ali Aynî'nin yayına hazırladığımız bu kitabında, geçmişin ilginç bir olay sahnelenmektedir. Bir taraftan "kainatı kör bir tesadüfün yarattığı"nı ileri süren, Allah'ı inkâr eden Tefvîk Fikret, öbür taraftan buna akl-ı selim ve ilim yolu ile karşı çıkıp, cevap veren Mehmet Ali Aynî. Kültür tarihimizin bu iki önemli siması, bu eserin muhtevası boyunca teizm-ateizm tartışmasına medâr olmuş bulunmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ateizm yine varlığını sürdürmekte, bu görüşe teist görüş karşı çıkmakta ve aralarında tartışma yine devam etmektedir. Tartışmanın genel çizgileri eskiden ne ise, şimdi de hemen hemen

odur. Bundan seksen beş sene önce yapılan bu tartışma, işte bu yönü ile, günümüz "bunalım insanı"na yararlı olacaktır.

Kültür tarihimizdeki bu tür ilginç tartışmalar, hiç şüphesiz şimdi ve gelecekte yapılacaklara, belli bir bakış açısı sağlayacak onları yönlendirecek, çok boyutlu bir kapasiteyi muhtevâsında taşımaktadır.

Kültür fakirliğinin ivme kazandığı bu dönemde, sadeleştirmesini yaparak yayına hazırladığımız bu kitap, öyle sanıyoruz ki, bahsi geçen konuda bir açığı kapatma fonksiyonunu icrâ edecektir.

Yaptığımız bu sadeleştirme çalışmasında, beşeriyet icâbı meydana gelmiş hataların, okuyucular tarafından eleştirilmesi bizleri memnun edecektir.

Eserin ortaya çıkışında, önemli tavsiyelerde bulunan değerli dostumuz Hacı Gedikli Beyefendiye şükranlarımızı arzederiz.

Başarı Allah'tandır.

02.IX.1996/Ankara

Ethem Cebecioğlu

## GİRİŞ

Eserini sadeleştirdiğimiz Mehmet Ali Aynî, devrinin önemli edebi siması Tevfik Fikret ile bir tür hesaplaşmaya girmiş bulunmaktadır. İlki felsefeci, ikincisi edebiyatçı olmak üzere fikrî tartışma alanında karşı karşıya gelen bu iki entelektüeli, hayatı ve eserleri bakımından kısaca tanıma-ya çalışalım.

### MEHMET ALİ AYNÎ

(D. 25 Şubat 1868 / Ö. 29 Kasım 1945)

Aynî, 25 Şubat 1868 tarihinde Manastır'da Serfice'de dünyaya gelmiştir. Yüksek öğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamlayan (1888) Aynî, çeşitli yerlerde öğretmenlik yaptıktan sonra 1895'te İstanbul'da Maarif Nezareti İstatistik Kalemi Başkâtipliğine tayin edildi. Daha sonra Kosova (1897) ve Kastamonu (1899) vilâyetleri mektupçusu oldu. 1902'de Sinop mutasarrıf vekilliğine getirildi. Ardından Basra (1904), Balıkesir (1906) Lazkiye (1908) Sancakları mutasarrıflıklarına, Elazığ (1910), Bitlis (1911) ve Yanya (1912) valiliklerine atandı. 1913'te Trabzon valisi iken emekliye ayrıldı.

Aynı yıl, İstanbul Darülfünun'u Edebiyat Fakültesi, Felsefe ve Felsefe Tarihi muallimliğine getirildi. 1924'de İlâhiyat Fakültesi'ne tasavvuf muallimi oldu. 1930'da Oxford'da toplanan VII. Uluslararası Felsefe Kongresine, Türkiye'yi temsil ederek katıldı. Ertesi yıl, Felsefe Kongreleri Organize Komitesi sürekli üyeliğine seçildi.

1933'de İstanbul Üniversitesi'nde ordinaryüs profesör oldu ve 1935 te Üniversite'den emekliye ayrıldı.

Felsefe alanında tenkid yazıları yayınlayan Mehmet Ali Aynî ele alıp sadeleştirisini yaptığımız bu eserinde, Tevfik Fikret'i şüphecilik, kötümserlik ve ateizm açısından ciddî biçimde felsefî, dinî ve ilmî bir tahlile tabi tutmuştur.

Kendisi Vahdet-i Vücûd telâkkisine inanmış ve bunun ötesinde, tasavvufla teorik olmanın ötesinde pratik anlamda temasa geçmişti. Carl VETT adlı bir Danimarkalı sosyologun Dervish Diary (Los Angeles 1953) adlı hâtıratından, onun, Kelâmî Dergâhı postnişini Muhammed Es'ad Erbilî adlı bir mâneviyat önderine müntesib olduğunu öğreniyoruz.

Özellikle, "Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?" adlı eserinde, Muhyiddin İbn Arabî" üzerine yaptığı tahliller, onun tasavvufa duyduğu sevgiyi gösterir.

Aynî 1937 senesinde, İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu Başkanlığını ifa etmiştir. Ölüm tarihi 29 Kasım 1945 olan Mehmet Ali Aynî'nin çeşitli eserleri vardır. Bunlar şunlardır:

1. İntikâd ve Mülâhazalar
2. Hacı Bayram Veli
3. Reybîlik, Bedbinlik, Lâilahîlik Nedir?
4. Hayat Nedir?

5. La Philosophie en Turquie
6. Şeyhi Ekber'i Niçin Severim?
7. Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâlî
8. Türk Azizleri (Bursalı İsmail Hakkı)
9. Abdülkâdir-i Geylanî
10. Muallim-i Sani Farabî
11. Türk Mantıkçıları
12. Türk Ahlâkçıları
13. Nazarî ve Amelî İstatistik
14. Malûmât-ı Nâfia-i Fenniyye
15. Küçük Umumî Tarih
16. Darülfünûn Tarihi
17. İlim ve Felsefe
18. Ruhیات Dersleri
19. Ahlâk Dersleri
20. Tasavvuf Tarihi
21. Tarih-i Felsefe
22. La Quintessence de la Philosophie d'Ibn Arabi
23. Hükm-i Cumhûr
24. Demokrasi Nedir?
25. Milliyetçilik
26. Çeşitli makâleler

## TEVFİK FİKRET (1867-1915)

1867'de İstanbul'da doğmuştur. 1876'da Galatasaray Sultanîsi'ne girerek, burada edebiyata duyduğu ilgi sonucu şiir yazmaya başlamıştır. Onbeş yaşında Tercüman-ı Hakikat'te yazdığı bir şiirle, yazı hayatına başlamış, 1888'de okulu birincilikle bitirerek Hariciye Nezâreti İstişâre Odası'na girmiştir. Buradan bir süre sonra ayrılarak Sadâret Mektûbî Kalemî'nde açılan Mühimme Odasında çalışmaya başlamış, maaşının azlığı sebebiyle, 1889 da yeniden İstişâre Odası'nda muavin olarak görev almış, ayrıca Ticaret Mekteb-i Âlîsi'nde de yazı (hat) ve Fransızca dersleri vermiştir.

1891'de İsmail Safâ'nın idare ettiği Mirsad adlı dergide "Tevhid" ve "Sitâyîş-i Hazret-i Padişâh" konulu yarışmalarda birinci olmuş, 1894'de çıkan "Malûmât" adlı derginin yazı işlerini yönetmiş, aynı yıl Sultânî'de Türkçe öğretmenliği sınavını kazanıp, ilkokul kısmında öğretmenliğe başlamışsa da, hükûmetin bütçe açığını kapatmak amacıyla memur maaşlarında kesintiye gitmesini protesto ederek görevinden ayrılmıştır.

Recaizâde Mahmud Ekrem'in teklifi ile, 1896'da Servet-i Fünûn'un sahibi Ahmed İhsân tarafından, derginin yazı işleri sorumluluğuna getirilmiş ve bu tarih, Türk edebiyatında, Servet-i Fünûn Edebiyatı (Edebiyât-ı Cedîde) adı verilen yeni bir edebî çağırın başlangıcı olmuştur. Bu

dergide yayınlanan ilk şiiri "Hayran" manzumesiyle birlikte edebî alandaki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. 1899 başlarında Robert Kolej'de aralıklarla hayatının sonuna kadar sürdüreceği Türkçe öğretmenliğine başlamıştır. Servet-i Fünûn dergisindeki çabaları sonucu, dönemin tanınmış şair ve yazarlarını bir araya getirmiş, böyle Recâizâde'nin uzun zamandır düşündüğü genç elemanlardan kurulu, Yeni Edebiyat Cephesi teşekkül etmiştir. Bu grup batı hayranlığı ile tanınan yönünün yanı sıra, çeşitli geleneksel değerlere katı ve kaba pozitivistlik dayalı olarak elıştırıcı bir yaklaşım ile de ismini duyurmuştur. Bir ara 1898 senesinde kısa bir gözaltı süresinden sonra, içinde yönetime karşı duyduğu hisleri Yeşil Yurt, Berid-i Ümid ve Bir Mersiye adlı manzûmelerinde dile getirmiştir. Servet-i Fünûn Dergisi dışında Maarif Mektebi ile Mütâlâa gibi dergilerde, Nazmî, Mehmed Tevfik, Mehmed Fikret, M.T.Fikret ve Es'ad Necib gibi müsteâr isimlerle çeşitli şiirler, Tarik gazetesinde de çok sayıda makâleler yayınlamıştır. 1900'de, çeşitli yerlerde yayınlanan şiirlerini "Rubâb-ı Şikeste" (Kırık Rubâb) adlı bir kitapta toplayarak neşretmiştir. 1901'den sonra köşesine çekilen Tevfik Fikret, 1908'de Meşrutiyet ilan edilene kadarki bu dönemde Sis, Sabah Olursa, Mazi, Bir Lahza-i Tahattur şiirlerini yazmıştır.

Meşrutiyet'ten sonra Hüseyin Câhid ve Hüseyin Kâzım ile birlikte Tanin gazetesini çıkarmıştır. Ancak uğradığı hayal kırıklığı sebebiyle gazeteyi terketmiştir. Bir aralık Maarif Nâzırı yapılmak istenmişse de, kabul etmemiş, bu-

nun yerine Sultanî Müdürlüğü'nü tercih etmiştir. Bundan sonra tekrar inzivâyâ çekilen Tevfik Fikretin yazdığı şiirleri, Fecr-i Âtî topluluğunca coşkuyla karşılanmış. Onun isyankâr tavrı, Tarih-i Kadim adlı şiirinde, Allah'ı inkâr etme derecesine ulaşmıştır.

Ele aldığımız bu eser, onun "kör bir tesâdüf" ile kainatın oluşumunu ileri sürmesine, yani onun tanrıtanımazlığına, Felsefeci Mehmet Ali Aynî (Prof) tarafından verilen cevabı ihtivâ etmektedir.

Ancak şunu da ifade etmek isteriz ki, Tevfik Fikret'in bu şiirine Ahmed Naîm vs. gibi diğer düşünürler ve yazarlar da gereken cevabı vermişlerdir.

Alfred de Musset'nin etkisi altında kalan Fikret, siyasî, içtimâî, kültürel konularda, hatta çocuklarla ilgili (Şermin) şiirler yazmıştır.

Kendisiyle aynı görüşü paylaşmayan Mehmet Akif Ersoy ile polemige giren Tevfik Fikret, 1915 senesinde vefat etmiştir.

Bazı eserleri: Tarih-i Kadîm, Şermin, Rubab-ı Şikeste, Rubâbın Cevabı, Haluk'un Defteri.

1910'lu yıllarda bastırdığı Tarih-i Kadîm, ateist karakterli olması sebebiyle, büyük yankılar uyandırmıştır. Yayına hazırladığımız bu eserde görüleceği üzere, Tevfik Fikret, her şeyi sorguluyor, her şeyi eleştiriyor. Osmanlıyı,

millî değerleri, bayrağı, gelenekleri, tarihi, hattâ, Allah'ı. Sonunda şiirinin bir yerinde "Ceberût" (zâlim) diye bağırıldığı Allah'ı, yer yüzüne indirip, Nietsche gibi "Allah öldü" dercesine, kainatı, kör bir tesâdüfün eseri olarak görüyor. Bu şiirin yayınlanması ile, o devir gençlerinin mâneviyat dünyasında yara açılmasını engellemek üzere, Prof. Mehmet Ali Aynî elinizdeki bu eseri kaleme alıp, cevap veriyor.

Eserin, tenkidî mâhiyette olmakla birlikte, dikkat edilirse, yıkıcı bir üslûbda değil, yapıcı, sakinleştirici, yönlendirici, akılcı, temkinli bir muhtevâ içinde şekillendiği görülür. Günümüzde, tanrıtanımazlığın az da olsa yaygın bulunması, Aynî'nin bu kıymetli eserini aktüel kılmaktadır. Günümüz insanına bu eseri layıkıyla aktarabildiysek, kendimizi mutlu addederiz. Başarı Allah'tandır.

## TARİH-İ KADİM'E CEVAP

Bu reddiye bir rica üzerine yazıyorum. Tevfik Fikret'in "Tarih-i Kadîm"ini okuyan gençler, rûhen zehirleniyorlarmış; bu nedenle o "Tarih"i mâhiyetini açıklamak, gençliğin düşünce namus ve sağlığını korumak üzere çok lüzûmlu imiş. Gerçekten, bu şiiri yayınladığı sırada, ben de görmüştüm, ancak ona bu şekilde bir karşılık vermek aklımdan geçmemişti. Çünkü bu tür isyankâr saldırılara daha önceden de cür'et edenler çıkmıştı. Eskilere göre, daha dün sayılabilecek bir zamanda **Nietzsche** (1844-1900) de Hristiyanlık aleyhinde ve **Voltaire** (1694-1778) ile **Feuerbach**'ı (1804-1872) fersah fersah geçmek şartıyla, o günedek duyulmadık alçakça küfür ve saldırıları içeren "**Deccal**" (**Antécrist**)'ini yazmamış mıydı? Ona göre **Allah** kötülüğün vücut bulmuş bir şekli, **H. İsa** ise "Haçın zehirli ağacına asılmış alçak bir yahudi" değil miydi? İncil, dünyayı, içi hastalar ve hastabakıcılarla dolmuş büyük bir hastahaneye çevirmişti. Ancak bazen pek şiddetli ve öldürücü bir zehir gibi olan bu saldırı ve kötülemelere itibar edilseydi, insanlık için felâket ve musibetlerden başka ele ne geçerdi? Bununla birlikte, o sapıklık öncülerinin hepsi, eserleriyle, rahatsız edici karanlık bir kabus, boğucu bir şüphe ve isyan çukuru içinde mahvolmamışlar mıydı? Hele Nietzsche delilik ve hezeyân nöbetleri içinde çırpınarak

can vermemiş miydi<sup>(1)</sup> Bütün üzüntülerimize rağmen, Tevfik Fikret de, şimdi o hüsrana uğrayanlar kâfilesine katılacakmış. Ne yapalım!.. **Nietzsche**'nin "Deccal"i, yüz milyonlarca Hristiyan'dan kaçını, İncil'i okumaktan ve dinlemekten men etmişti; "**Tarih-i Kadîm**"'in de, bize ne etkisi olabilir demiştim. Böyle düşünmekle birlikte, ona çok acımıştım. Daha doğrusu, bu şiiri ona bir türlü yakıştıramamıştım; bu olamaz diyordum. Bu, "**Tarih-i Kadîm**", "**Sabah Ezanı**"<sup>(2)</sup>'nı yazan şairin olabilir.

(1) Gerçekten Nietzsche, ömrünün yaklaşık son on yılını, ablasının bakımı altında geçirmişti. Ömrünün sonlarında aklını yitiren ve "Allah öldü" diyen bu filozof, delilikte, kendi pisliğini yiyecek derekelere düşmüş bulunuyordu. (Hüseyin Aydın, Nietzsche'de Metafizik, Doçentlik tezi, Ankara 1981.)

(2)

#### Sabah Ezanı

|                                   |                                            |
|-----------------------------------|--------------------------------------------|
| Allâhü Ekber, Allahü Ekber!       | Şiirin sadeleştirilmesi şu şekildedir:     |
| Bir samt-ı ulvî: Güyâ tabiat,     | Allâhü Ekber Allâhü Ekber!                 |
| Hâmûş hâmûş eyler ibâdet.         | Yüce bir suskunluk: Sanki tabiat,          |
| Allâhü Ekber, Allâhü Ekber!       | Sessiz sessiz eyler ibâdet.                |
| Bir samt-ı nâlân: Güyâ avâlim,    | Allâhü Ekber, Allâhü Ekber!                |
| Pinhân ü peydâ, nevvâr ve muzlîm, | İnleyen bir sessizlik: Sanki âlemler,      |
| İtmekde zikr-i Hallâk dâim,       | Gizli ve açık, aydınlık ve karanlık,       |
| Allâhü Ekber, Allahü Ekber!       | Sürekli Hallâk'ı (Yaratıcıyı) zikretmekte. |
| Bir samt-ı ulvî: Kalb-i tabiat,   | Allâhü Ekber, Allâhü Ekber!                |
| Bir samt-ı nâlân: Rûh-ı avâlim,   | Yüce bir suskunluk: Tabiatın kalbi,        |
| İtmekde zikr-i Hallâk dâim,       | İnleyen bir sessizlik: Âlemlerin ruhu,     |
| İtmekde ra'sân ra'sân ibâdet.     | Sürekli Hallâk'ı (Yaratıcıyı) zikretmekte, |
|                                   | Ürpere ürpere ibâdet etmekte.              |

Tevfik Fikret

(\*) Doğumu Prusya'da Rugen kasabasında 15 Ekim 1844 dedir.

Acaba onu böyle inkarcı haykırtan bazı olaylar mı olmuştu? Fakat, ne olursa olsun, Tevfik Fikret, kendisiyle, bu denli açık bir çelişkiye düşmemeliydi. Tevfik Fikret, bu şiirinde, tarihi sorguluyor: Tarihi uzun boylu, kuru kemikli bir heykele benzetiyor. Bu heykelin başı, geçmişe yani rüyaya; ayakları da, gelecek denilen heyûlaya sürünüyor-muş. Heykelin altında altı bin yıllık şüphe buruşukları var-mış. Bu heykel, bize, örnek olarak geçmiş zamanı gösteri-yormuş. Şair sorularına, bir sırtlan mezardan ölü kemikle-rini nasıl çıkarırsa, o da hatıralarını yoklayarak cevap ver-meye başlamış, sürekli çağlara ait olayların hep felâket ve ölüm yığıntıları olduğunu söylemiş:

*"Ne zaman geçse bir ketîbe-i şân  
Daima rehğüzâra hûn-efşân  
Bir bulut sâye-bâr olur mutlak  
Başda, en başda kanlı bir bayrak  
Onu bir kanlı tâc eder takib  
Sonra hunîn-i vesâit-i tahrîb  
Mızrak, yay, kılıç, topuz, balta  
Mancınık, top, saban, tüfek arada  
Kanlı âmirleriyle cündüğâ  
Sonra artık alay alay üserâ  
Mutlaka bir muzaffer, on mağlub  
Çiğneyen haklı, çiğnemenen ma'yûb*

Kahre alkış, gurura secde, kerem  
Da'f u zilletle daima tev'em  
Doğruluk dilde, yok dudaklarda  
Hayır ayaklarda, şer kucaklarda  
Bir hakikat hakikat-ı zencir  
Bir belâğat, belâğat-ı şemşîr  
Hak kavînindir demek şerîrindir  
En celî hikmet, ezmeyen ezilir  
Her şeref yapma, her seâdet pîç  
Her şeyin ibtidâsı âhiri hiç  
Din şehid ister, asümân kurbân  
Her zaman her tarafta kan kan."

demiş.

**Bu şiirin sadeleştirmesi de şu şekildedir:**

Ne zaman geçse şanlı bir alay,  
Geçtiği her yere sürekli kan saçan.  
Bir bulut, mutlaka gölgeler.  
Başta, en başta kanlı bir bayrak.  
Onu kanlı bir tâc takip eder,  
Sonra kanlı ölüm silahları.  
Mızrak, yay, kılıç, topuz, balta,  
Mancınık, top, sapan, tüfek arada.  
Kanlı komutanlarıyla askerler,  
Mutlaka bir muzaffer (gâlib), on mağlub.  
Çiğneyen haklı, çiğnemen ayıplanmış.

Kahra alkış, gurura secde, ikrâm.  
Zayıflık ve alçaklık ile sürekli ikiz.  
Doğruluk, dilde, dudaklarda yok.  
İyilik ayaklarda, kötülük kucaklarda.  
Bir hakikat, zincir hakikatı,  
Bir belâğat, kılıç belâğatı,  
"Hak güçlünündür" demek, kötü kişininindir.  
En açık hikmet: "Ezmeyen ezilir".  
Her şeref sahte (yapay), her mutluluk piç.  
Her şeyin başlangıcı ve sonu, hiç.  
Din şehit ister, gök kurban,  
Her zaman, her yerde kan, kan.

Sevgili okuyucu! Şimdi bu mısraları yazarken, onun, "Asker Geçerken" adlı kahramanlık şiirini, elimde olmadan hatırlayıverdim. Tevfik Fikret bu şiiri, "Tarih-i Kadim"den önce mi söylemiş, sonra mı? Bunun bir önemi yok; ancak bu ne değişiklik!..

"Nekkâre önde, bir müteharrik cebel gibi,  
Geçmekte zî vakâr ü tarab mevkib-i zafer.  
Ancak evrene al ile fecr-i ezel gibi,  
Fırak mehâbetinde saçar mevce mevce fer.  
Herkes büyük küçük birikir rehğüzârına.  
Bir incizâb-ı rûh ile, pür şevk ü ihtirâm.  
Gözler dalar güzâriş-i satvet-medârına,

Îsâr eder kudûmüne her nazaraya selâm<sup>(1)</sup>  
Durmaz, yürür ketîbe-i rahşân-mefharet.  
Yüzlerde, süngülerde, kılıçlarda berk urur.  
Kalmaz gunûde geçtiği yerlerde hiss-i şân,  
Ba'zan durur selâmına bir kışla nâgihân;  
Bir seyf-i âmirâne parıldar: Selâm dur!"

#### Şiirin sadeleştirilmesi:

Davul önde, hareketli bir dağ gibi,  
Zafer alayı coşkulu ve vakarlı olarak geçmekte.  
Ancak evrene kırmızılığı ile ezeli bir fecir gibi;  
Alaylar azametinde dalga dalga ışık saçar.  
Çoluk çocuk herkes onun geçtiği yerlerde birikir;  
Bir ruh çekiciliği, şevk ve saygı ile dolu olarak.  
Gözler dalar, onun ezici kuvvetli geçişine,  
Gelişini her seyredene selâm saçar.  
Durmaz yürür, parlayan öğünç alayı,  
Yüzlerde, süngülerde, kılıçlarda şimşek çakar.  
Onun geçtiği yerlerde şân duygusu uyumaz.  
Bazan durur selâmına bir kışla birdenbire,  
Bir kılıç emredencesine parıldar: Selâm dûr!

Tevfik Fikret'in muhatabı olan "**Tarih-i Kadîm**" (Geçmişin Tarihi), kılıçtan nefret ediyor. Fakat, bizzat Tevfik Fikret, kılıç için bakınız ne diyor:

(1) Arapça îsâr kelimesi, başkasını kendisine tercih etmek anlamına gelirken, bu mısradaki aynı manada kullanılmamıştır. Burada dökme, saçma anlamına gelir.

"O çelik parçası bir gün ehemmiyyet alır,  
Koca bir kavmin olur hâris-i istiklali  
Koca bir memleketin ırzı, hayatı, malı  
Ona vâbeste kalır.

O zaman ey ebedî hâmî-i şân-ı akvâm,  
O zaman sen yed-i kakhâr-ı hamîyyetde iyân,  
Olarak ehl-i ta'addiye verirsin hüsrân,  
O zaman nâkâm.

Kalbe şevkinle gelir neş'eli bir hiss-i felâh.  
Sana baktıkça fahûrâne parıldar gözler.  
Sana ey seyf-i mücellâ, sana ey berk-i zafer,  
Sana ey şanlı silâh!

#### Manzumenin sadeleştirilmesi:

O çelik parçası bir gün önem kazanır.  
Koca bir toplumun bağımsızlık bekçisi olur.  
Koca bir memleketin ırzı, hayatı, malı,  
Ona bağlı kalır.

O zaman, ey milletlerin şânının sonsuz koruyucusu  
O zaman sen, hamîyetin kahredici elinde görülür  
Olarak, saldırganları hüsrana uğratırsın.  
O zaman mutsuz.

Kalbe şevkin ile neş'eli bir kurtuluş duygusu gelir.  
Sana öğrenerek baktıkça parıldar gözler.  
Sana ey parlak kılıç, sana ey zafer şimşegi.  
Sana ey şanlı silâh!

Tevfik Fikret bu “**Kılıç**” şiirinde samimidir. Onun “**Tarih-i Kadîm**”ine söylediği fikirler, her nasılsa vicdanına uğursuz karanlık bulaştığı bir zamana tesâdüf etmiş olmalıdır.

*“Hak kavînin demek, şerîrindir  
En celî hikmet: Ezmeyen ezilir.”*

Bu ne ahmakça, fakat hem çekici, hem de yalan bir söz! Gerçekten Hak, dıştan bakıldıkta, kuvvetle korunur. Fakat:

*“Zulmün topu var, güllesi var, kal’ası varsa  
Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır.  
Göz yumma güneşden, ne kadar nuru kararsa  
Sönmez ebedî, her gecenin gündüzü vardır.”*

diyen yine **Tevfik Fikret** değil mi? Gerçekten Hak bizzât kuvvettir; Ona galip gelmeğe imkân yoktur. Hakkından şüphesi olanlardır ki haklarını kaybederler. Hak ile kuvvet kavramını birbirinden ayırmak, nesneleri sadece dışlarına bakarak değerlendirmekten doğan bir görüş hatasıdır.

### HAK VE KUVVET<sup>(1)</sup>

Hak yahut manevî kudret, kuvvet yahut cismanî kudret karşılığıdır. Bousouillet diyor ki: “*Hakka karşı hak yok-*

(1) Hak (Truth, Gerçek): Allah; adaletin gerektirdiği, kişiye ayırdığı şey; hukuken korunan çıkar; zihindeki nesnenin, dış âlemde ortaya çıkmış şekli ile mutabakat hâlinde olması.

*tur.”* Yani kanun dışında, kanun aleyhinde manevî kudret yoktur. Kuvvet yahut cismânî kudret Hakkı ezebilir, fakat ona üstün gelemmez. Burada, biraz **Leibniz**’in düşüncelerine kulak verelim: “*Bize kurtla kuzunun hikâyesini anlatırken, egemenlik galip gelenindir kuralını haber veren masalcı, bir Hakkı değil, bir vâkıayı ortaya koymuş oluyor, olan şeyi söylüyor. Olması gerekeni söylemiyor. Ahlâken, Hakka galib gelen, kuvvet değildir, kuvvete galip galip gelen, Hak’tır. Bir zâlimin kuvveti, bu zâlim isterse bir ferd yahut bir grup veyahut da bir toplum olsun ve bunların gasb ve vurgunları senelerce, asırlarca devam etse bile, bir Hak tesis etmek veya bir mükellefiyet ihdâs etmekten âcizdir. O zorlama ve haksızlığa, mecburen katlanılır, fakat boyun eğilmez, karşı gelir. Yedi yüzyıldan beri İrlanda’nın İngiltere’ye karşı yaptığı budur. İrlandalılar Hakk’ın kutsal özelliğine ve bunun, sonucunda zafere ulaşacağına ezilmez bir güven beslemektedirler.*

*Hayvanî kuvvet, ancak geçici olabilir. Hakk’a karşı üstün gelemmez onu yenemez. Zira Hak, er geç kendi mevkiini elde etmek suretiyle, kuvveti toplumsal ve ahlâkî hayatın yüksek hedeflerine bağlayarak kullanır.*

*Kuvvet Hakk’ın hizmetinde olmalıdır. Kuvvet bize, bu maksat ve gâye ile bahşedilmiştir. Adâlete noksanlık getiren her şey sonunda harab olur. Muvaffakiyet verebilen kuvvet üzerinde adalet ve Hak vardır ki, sadece bunlar o başarıya meşrû bir özellik verir.*

*Hak, kendisine galip gelinmesi mümkün olmayan manevî bir kuvvettir. Hak, hayvanî kuvvete dâima üstündür. Hatta dıştan bu kuvvete yenik görünse bile. Kuvvet geçer, yok olur. Hak, yok edilmesi imkansız, eksilmeyen, ölme-yen olarak varlığını sürdürür. Çünkü Hakk'ın kaynağı kanundur<sup>(1)</sup>. Bundan dolayı, Hakk'ın dâima iddia olunabildiğine ve olunması icabettiğine hükmolunmaktadır. Hakk'ın aleyhine, (kâne mâ kâne) oldu bitti kuralı hiç vakit uygulanamaz. Özet olarak, tahakkuk mevkiine çıkarılması gereken şey, Hak'tır."*

Adalet karşısında hiç kimse kuvvetli değildir. Zira hiç kimse Allah'a karşı kuvvetli olamaz. İşte bu nedenledir ki, inananlar hiç bir zaman ümitsizliğe düşmezler ve cesaretlerini asla kaybetmezler. **Allah** adâlet sahibidir ve adâleti ister. Hak en güçlünün değil, en haklı olanındır. Mahlûkâtın hâkimiyeti, Yaratan'ın üstün kudretini yenemez. zira bu konuda çok zayıf ve âcizdir. **Allah**, yarattığı varlığı bildiği gibi, onu hareket etme konusunda özgür bırakır. Fakat işin aslında onu sevkeden Allah'tır, bu sebeple koyduğu genel kanunları bozmasına izin vermez.

*"En celî hikmet; ezmeyen ezilir."*

Hayvanlık âleminde geçerli olan bu düsturu, insanlık âlemine geçirmek ne denli yanlış bir düşüncedir. Gerçekten, **Sokrat**'ı Atinalılar ezmiş, ona baldıran zehiri içirmişlerdi. Fakat, bir de o filozofun ölümünü anlatan sayfaları okuyunuz! Hakk'a kuvvetle inanan o filozofun ölümü, bin alçak hayattan üstündür. Onun düşmanlarının gemileri

(1) Leibniz, bununla Hakk'ın kaynağının bizzât Hak olduğunu anlatmak istiyor.

çoktan çürüdü, ad ve izlerinden hiç bir şey kalmadı. Fakat **Sokrat**'ın adı, dünyadaki bütün üniversitelerde hâlâ saygıyla anılmaktadır. İnsaf ediniz, **Sokrat**'ın bu durumuna, nasıl ölmek veya ezilmek denebilir?

Gayret edelim de, aramızdaki hayvanlığa ait gelenekleri tamâmen kaldıralım. Ancak, bu husus öyle mi savunulur?

*"Her şeref yapma, her sa'âdet pîç*

*Her şeyin ibtidası, âhiri hîç,"*

Bilmem ki Tevfik Fikret şeref deyince neyi anlıyor? Eğer onun maksadı Fransızlardaki **Excellence Altesse** veya bizdeki **"Devletlû"**, **"Seâdetlû"**, **"İzzetlû"**... veyahut İranlılardaki saltanat ihtişamı, devlet ikbali vs. gibi öğünç lakâpların ve şeref ifadelerinin gerçekten hiç bir değeri yoktur. Gerçekten, mizâcın, zamanın, mekânın ve toplumların değişmesiyle değişen şereflerin, belirli bir hakikatı yoktur. Bütün şeref lakâpları bir kalem oynatmakla, sahiplerinden kolayca alınabilir. Fakat gerçek şerefler öyle midir? Gerçek şerefler "yapma" olamazlar. Onlar eskimez ve solmaz, zira böyle şerefler, insanlığa verilen hizmetlerle elde edilirler. Bu gibi şeref sahiplerinin göğüslerinde maddalya da bulunmaz. Fakat onlar, herkesin gönüllerinde bir iz, nişan bırakmışlardır. Çok eskilere gitmeyeceğim, burada, sadece **Pasteur**'ün adını zikretmenin yeteceğini sanıyorum. Bu değerli bilim adamının insanlık âleminde elde ettiği şeref nasıl yapma olabilir?!

Tevfik Fikret'in çok önceleri yazdığı **"Millet Şarkısı"**nda,

*“Dünyada şerefdir yaşatan milleti, ferdî”*

hükümünü verdikten sonra, şerefin yapma olduğundan bahsetmesi, hayret edilecek bir değişiklik değil de nedir?

### HIÇIN ANLAMSIZLIĞI

Hayır, her şeyin başlangıcı hiç olmadığı gibi, sonu da hiç değildir. Esasen akıllı bir varlığın hiçliği düşünebilmesi imkansızdır. Akıl, böyle bir tasavvuru şiddetle reddeder. Tevfik Fikret gibi, ince ve duygulu bir şâirin kaleminden, bu şekilde bir safsatanın nasıl çıkabildiğine, gerçekten hayret ediyorum. Vakıa yine onun ifadelerine göre:

*“Şüphe bir Hakk’a doğru koşmaktır  
Hakkı tenvîr, ukûl için haktır.”*

#### Sadeleştirmesi;

*Şüphe, bir Hakk’a doğru koşmaktır,  
Hakkı aydınlatmak, akıllar için haktır.*

Pekalâ ama, bu şüphe düsturunu ortaya koyan filozof **Descartes** bile, onu usûl gereği muvakkat (provisoire) olarak kabul etmiş ve derhal önce ilk olarak bulunan (primordial)<sup>(1)</sup> açık şeylerden olmak üzere, kendi varlığının hakikatini kabul ile bunda şüphenin câiz olmadığını doğrulamıştır<sup>(2)</sup>. Hiç bir anlamı bulunmayan bir kelime varsa, o da Tevfik Fikret’in kullandığı mânâdaki “hiç” lafzıdır.

(1) Primordial (evvelî): Zaman bakımından ilk; ilk’in eşanlamlısı, en eski (sadeleştirenlerin notu).

(2) “Cogito ergo sum: Madem ki düşünüyorum, varım.”

Gerçekten şu üzerinde yürüdüğümüz yerin, bir başı olduğu gibi, bir de sonu vardır ve gelecektir. Bilimsel araştırma ve incelemelerin tümü, bunu gösteriyor. Fakat yerin geçirmekte olduğu değişim devirlerinin başlangıcını nasıl olur da hiçliğe indirgeyebiliriz? Gerçi bu konuda çeşitli nazariyeler serdedilmiştir<sup>(1)</sup>. Fakat bütün bilim adamlarının ittifakla öne sürdükleri sonuç, ilk ortaya çıkış aşamasında güç ve esîr şeklinde izini gösteren hiçlik değil varlıktır.

Sona gelince, bunun da “hiç” olmadığını, bizden önce hiç şüphesiz şairin kendisi anlamıştır, ama ne fayda. Zannederim bu anlayış, ona oldukça pahalıya mal olmuştur!

### ÂHİRET HAYATI

Tevfik Fikret, bu hüküm ile âhiret hayatını da inkâr ediyor. Gerçekten bedenın parçaları unsurlarına dağılmış, cismânî hüviyetinden hiç iz kalmamış bir varlık için, nasıl bir âhiret hayatı tasavvur edilebilir? Bu inkârı desteklemek için eskiden beri ileri sürülen deliller, hep birbirinin aynısıdır. Vâkıa basit bir muhâkeme ve görüş alanı sınırlı bir akıl için, ahiret hayâtını kabullenmek zordur. Onu kabul etmek için, kesin ve şüpheden kurtulmuş deliller arıyoruz. Fakat

(1) La Place, Kant, Le Colonel du Ligondès, Arrhenius teorileri.

bu inkarcılara sorunuz: Bir damla nutfe (meni), ana rahminde kendisine ulaştırılan çeşitli unsurları, göze, kulağa, buruna, damarlara, sinirlere, dönüştürüp şekil vererek, dedelerinin bir çok ahlâkî ve cismânî kalıtlarını da taşıdığı halde, belirli bir günde bu varlık alanına nasıl çıkıyor! Maddî unsurları bu şekilde tertip, düzenleme ve insanî güzel şekile dönüştürme işini yapan hangi kudrettir? Bu konuda alacağınız cevabın, sizi hiç bir şekilde tatmin etmeyeceğini iddia edebilirim. Zira bu hayat sırrı, bu gün mutlak bir sırdır<sup>(1)</sup>.

### HAYATIN BAŞLANGICI MESELESİ<sup>(2)</sup>

Gerçekte, kimyânın günümüzdeki gelişimine söyleyecek bir sözümüz yok. Daha 1828'da **Vöhler**, siyanat d'amonyak yardımıyla, üre imal etmeye muvaffak olmuştur. **Berthelot**'un çalışmaları maden kimyası ile organik kimya arasında aşılması imkansız bir engel bulunmadığını göstermişti. 1854'den beri alkol, hardal, kokulu uçucu, yağ ve karınca asidi imal edilmektedir. Bundan sonra kimyagerler, evvelce yalnız, canlı varlıklar tarafından üretildiği sanılan bir çok cevherleri yapay olarak üretmeye muvaf-

---

(1) Genetik biliminin son gelişmeleri pek çok hususu sır olmaktan çıkarmıştır (Sadeleştirenin notu).

(2) Hayat (Life): Canlı varlıklar tarafından gösterilen belirtilerin tümü (Sadeleştirenin notu).

fak oldular. Kafein, seompromin, etropin, nikotin, elizarin... bunlar arasındadır. Öyle ki bugün organik kimyânın canlı varlıkların müdâhelesine ihtiyaç duymaksızın, kendi başına üretebildiği cisimlerin sayısı 150.000'i geçmiştir.

Organik kimyanın<sup>(1)</sup> bu önemli başarıları, hayat sahibi maddesinin günün birinde, bize kendi sırrını açıklayacağını ümit ettirmektedir. Bununla birlikte unutmamak gerekir ki, şimdiye kadar yapılmaya muvaffak olunan cisimler, canlı maddenin çalışmasından doğan ürünlerdir. Bizzat o, canlı madde değildir. Halbuki hayat meselesini çözmeyi denemek için, o canlı maddenin sentezini elde etmek gerekti. Gerçekten, **Fischer** tabîi albümine benzer aynı unsurlardan (elementlerden)<sup>(2)</sup> oluşmuş terkipleri taşıyan polipeptides'lerin sentezini yapmayı başarmış ve bunun üzerine, problemin pek karışık olduğu da anlaşılmıştı. Zira "protoplasma", bir "colloide" olmakla birlikte, bu öyle açık-

---

(1) Organik kimyâ: Kimyanın karbon bileşiklerini inceleyen dalı. Karbon dışındaki elementlerin bileşikleri Anorganik kimyada incelenir. (Sadeleştirenin notu).

(2) Element (Unsur): Kimyasal yollarla, kendisinden daha basit maddelere ayrıştırılamayan veya başka maddeleri kimyasal olarak birleştirerek elde edilemeyen madde. İki veya daha çok elementin birleşmesi ile bileşik (mürekkebi) denilen kimyasal maddeler meydana gelir. Kimyada bilinen element sayısı 126 civarındadır (Sadeleştirenin notu).

ça belirli bir kimyevî cevher değildir. Protoplasma, albümin benzeri bir madde olmaktan çok, her biri başlı başına “kimyevî bileşik bir yapı” olan belirli sayıda albümin benzeri maddelerden meydana gelmiştir. İşte kimyagerin karşılaştığı problemlerin ilk kaynağı budur. Fakat, madem ki bu albümin benzeri maddelerin tabiatı artık belirlenmiştir, o halde bunların sentezi de mümkün hale gelmiştir diye farz olunuyor. O halde bunların birleşmesiyle, nasıl oluyor da hayat özelliklerini gösteren bir madde meydana geliyor? İşte, bu problemi çözmek gerekir. Şu kadar var ki, tabiat güçlerindeki birliğe inananlar, bu problemleri yavaş yavaş yenerek, sonunda bu denli önemli bir sorunun çözümünü başaracaklarından ümitsizliğe düşmüyorlar; çalışsınlar bakalım.

Her halde, bu gün için dünyada hayatın en ilkel ve basit şeklinin, nasıl ve ne sebeple ortaya çıktığı bilinmemektedir.<sup>(1)</sup> Şu maruzâtımdan, hayatı, çeşitli unsurların uyuşumundan kendi başına doğan hususî bir keyfiyet olduğu inancından bulunduğumu elbette sanmıyorsunuz. Hayatı öyle kabul etmediğim içindir ki, âhiret hayatının varlığına inanmaktayım.

---

(1) Bugün, jeoloji ve biyoloji ilimleri hayatın ilk başlangıcı konusunda ilginç varsayımlar ileri sürmektedirler (Sadeleştirenin notu).

## ÖLÜM YOK OLUŞ MUDUR?

Âhiret hayatına olan inancımın sebebi nedir? İzin verirseniz, bunları size de arz edeyim: Evvela tabiatın gerek cansızlar, gerek bitkiler ve gerekse hayvanlar âlemine şöyle bir ibret nazarıyla bakalım. Her yerde ve her noktada karşılaştığımız güzel bir tertip, mucizevî bir ahenk, her işinde Alîm (bilici) ve her işinde Hakîm (hikmetle yapıcı) bir Mutlak güç sahibinin varlığını açıklamıyor mu? Hayvanlar zincirlerinin en aşağısında bulunan “Monère” yani hücre çekirdeği ve zarı bulunmayan protoplazmanın değişim ve gelişim yoluyla insanî şekle yükselinceye kadar yirmi iki aşamadan geçtiğini söyleyenlerin biri olan **Lamarck** bile bu değişim ve gelişimi “bütün işlerin ve şeylerin yüce Yaratıcıya ait, daha önce düzenlenmiş ve belirlenmiş bir planı imkan ve gerçekleşme alınana çıkarmakta olduğunu kabûle mecbur kalmıştı.

**Lamarck**’ın “Yüce Yaratıcı” adını verdiği Allahü Teâlâ, her yeni doğanın ihtiyaç duyduğu sütü, o yavrunun annesine vermektedir.

Bu tabiattaki bütün doğumlarda, istisnasız aynıdır. İster insan yavrusu, ister hayvan incığı ve isterse tırtıl olsun gıdaları tamamen hazır ve onların gelişim mertebeleriyle uygunluk arzeder. Bu gıda başlangıçta gayet zayıf, fakat

daima özlüdür. Bu gıda o kadar güzel hazırlanmıştır ki, onun yerini başka hiç bir gıda tutamaz, şayet onun yerine başka bir gıda verilse yavrunun ölmesine neden olurdu. İşte bu durum, yaratıcı kudretin diğer bütün işleri gibi sayısız ve ölçüsüz olarak tekrar eder durur. Şu halde insanların mutlak surette yok edilmekte olduklarını varsaymak, büyük bir incelikle yarattıklarını yaşatmak için bu kadar özenli ve şefkatli olan yaratıcı kudretin, şu basiret ve tedbiriyle nasıl uyuşturulabilir? Bu sebeple bütün muhakkık ve âriflere uyararak derim ki, ölüm bir yok olma değil, ruhu yeni bir âleme hazırlamak ve ulaştırmaktır. Bir âhiret hayatının varlığı muhakkaktır. Bundan başka **Kant** gibi bana göre, bu kanâatları kuvvetlendiren delillerin en güçlüsü, insanî fitratımıza konulmuş bulunan “Ahlâkî Kanun”dur. **Kant**’a göre, Allah kâinatın gerçek mânâda düzenini kurandır. Ancak bu düzen, bu hayatta bize tamamen gizlidir. Bu dünya hayatı, dış görüntülerden, oluşlardan ve hayâllerden başka bir şey değildir. “**Saf Aklın Tenkidi**” adlı eserinde **Kant**, bizim eşya diye bildiğimiz şeylerin, olaylardan ve şe’nlerden ibâret olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı, bir çeşit, perdeler, örtüler arasında görmekte olduğumuz eşyanın tabiatı, edeb ve ahlâklılığın sağlık ve hakikatini ve mutlulukla faziletin ilgisini caiz görecektir şekilde düzenlenmiş olduğuna inanmaya müsaittir. Binaenaleyh

bu oluş hâlindeki hayatın, üzerine dayandığı uhrevî hayatın kefilî, Allah’tır. **Kant**’ın kanaatine göre, gayenin gayesi, en mükemmel bir gerçek varlık olup, gerçek hayatın, sonsuz hayatın imkânı, ancak O’na bağlıdır.

Sözün kısası, fizikte, astronomide karşılaştığımız kanunlar kadar kesin ve desteklenmiş olan bu ahlâkî kanun, mutlaka ikinci bir dirilişi gerektirir.

Matematikteki keşifleri ile tanınmış bir bilim adamı vardır: **Jacques Bernouillie**. Bu bilim adamı, **Arşimet**’in meşhur buluşunu<sup>(1)</sup> mezar taşına yazdırmasını örnek alarak logaritmik helezonuna ait keşifini gösteren şekli kendi mezar taşına kazdırarak yanına Lâtince şu ibâreyi de yazdırmıştı: **Eadem mutata resurgo (Ben yine kendi hüviyetime uygun olarak dirilmiş bulunuyorum)**. Bu büyük bilim adamının ne de sağlam inancı varmış<sup>(2)</sup>. Bu kitâbeden bahseden **Maitre J.H.Faber**’in şu görüşüne kulak veriniz: “Pozitif bilimlerde derinleşmiş bir üstâdın şu şahitliği gerçekten değerlidir. Bu tasdik, hayalsever birinin değildir. Ayrıca bilim adamları alçak gönüllü olurlar. Kehânet satan-

---

(1) Arşimet’in en güzel buluşlarından birisi, küre ile silindirin oranını belirlemesiydi. Mezar taşına bu şekli kazdırmıştı.

(2) Bernouillie (1651-1705) Baile şehrinde doğmuştur. Matematiğin gelişmesine büyük hizmetleri vardır. Isokoron eğrisine ait keşifleri vardır.

lara gelince, onlar dâima dar görüşlüler, yarım âlimler ve yarım bilgicilerdir olmuşlardır.”<sup>(1)</sup>

## BİLEMEYİZ

Fakat bu âhiret hayatı nasıl olmaktadır, veyahut nasıl olacaktır? Bu konuda benden ayrıntılı bilgi istememenizi rica ederim. Gerçekten, Doktor Fougairon, “Ruhun Ölmezliği” (**La survivance de l'âme**)<sup>(2)</sup> adlı eserinde “bir insan dünyaya gelince, yeni doğmuyor, tekrar doğuyor. Öldüğü vakit tekrar ölüyor. Bugünün yaşayanları geçmişin ölüleridir, nasıl ki yarının ölüleri daha sonra tekrar dirileri olacaktır”, diyorsa da onun dönüşümü tenâsühü)<sup>(3)</sup> içeren bu kanaatine katılmak için acele etmemeliyiz. Gerçi **Dr. Fougairon**, bu husustaki düşüncesini ispatlamak için bazı çocukların, daha çok küçük yaşlarda iken, bir ilim veya sanatta üstad olduklarını gösteriyor. Mesela **Pascal**, daha oniki yaşında iken pek önemli geometri problemlerini keşfetmişti. İsveçli **Ericson**, henüz onüç yaşında iken **Süveyş Kanalı'nı** açan usta mühendisler arasında bulunuyordu. **Mondeux**, bilinen bir sayının logaritmasını, herhangi bir logaritmanın karşılığı olan sayıyı derhal bulup söyledi. Bu zât 1840'ta İlimler akademisi'ni, en çetin problemlerle-

(1) Souvenirs entomologiques, c.IX, s.130.

(2) Ruh (L'Âme): Can, nefis, insandaki bilen ve idrâk eden latîfe olup emr âleminde olmuş, insandaki hayvanî ruha binmiştir. Mahiyetini bilmek mümkün değildir. İnsani, hayvani, nebâtî, cemadî olmak üzere çeşitleri bulunduğu kaydedilir (Sadeleştirenin notu)

(3) Tenâsüh (Reincarnation): Ruh göçü. Ruhun bir bedenden, diğerine göç etmesi inancı. Bu inanca göre, ruhun evreni anlayabilmesi için bir tek hayat yeterli değildir. Bunun için beden ölünce, ruh başka bedenlere girip hayat sürdürür. Bu durum, ruh, olgunluğa erene kadar sürer, gider. Ancak İslâm inancıyla bağdaşmaz. (Sadeleştirenin notu)

ri, ânında çözerek şaşırtmıştı. Ünlü sanatkâr **Rambrandt**, daha alfabeyi okumadan, resim yapardı. Mozart ilk bestesini sekiz yaşında iken yapmamış mıydı? **Fougairon** “bu dahiler geçmiş hayatlarında o ilim ve san'atları öğrenmiş olmasalardı, şimdi bu maharetlerini nasıl gösterebilirlerdi?” diye soruyor. **Theorosisita Milanollo**'nun, henüz dört yaşında iken ustaca bir hünerle keman çalabilmesi için Baillot'nun dediği gibi doğmazdan önce keman çalışması gerekirdi!

Bununla birlikte sadece bu olaylarla **tenâsüh** (Reincarnation)'ün ispat olunamayacağını söyleyebiliriz. Binaenaleyh, biz sadece ruhun ölümsüzlüğünü kabul edersek ve bunun tafsilâtını bilemiyoruz dersek, daha çok ihtiyata uygun olur.

## HİSLERİN ALDANIŞI<sup>(1)</sup>, AKLIN DÜZELTMELERİ<sup>(2)</sup>, KALBİN HABER VERMELERİ<sup>(3)</sup>

Kıymetli ve sevgili okuyucularımlar! Hislerimizin uzun süreden beri bizi aldattığını biliyorsunuz. Şu satırları yazar-

(1) His (Sentiment): Duygu. Gönülde meydana gelen yankı, duyuş. Bu bir psikoloji terimidir. İnsanın algıladıklarını değerlendirek edindiği tutum. His için yapılan bir tanım da şu şekildedir: “Belirli nesne, olay, ya da kişilerin, bireyin iç dünyasında uyandırdığı izlenimler”.(Sadeleştirenin notu)

(2) Akıl (Raison): Arapça bağ demektir. Anlama, bilme, tanıma, düşünme, sonuç çıkarma, olaylar arasında bağlantılar kurma ve mantikî çıkarımlar yapma yeteneği. Akıl, insanın ameli çabası ile oluşmuş bir güçtür. Şer'î teklifin medâr olduğu kâbiliyet. (Sadeleştirenin notu)

(3) Kalb (L'or): Arapça çevirme, döndürme, değiştirme demektir. Vicdan gönül. Marifet veya irfân denilen bilginin kaynağı, keşif ve ilhâmın mahalli, Allah'ın evi. Kur'ân-ı Kerim'de kalp, bazen, beynin fonksiyonu olarak bildiğimiz akletme, tefekkür etme fiillerinin icrâ edicisi durumunda görülmektedir. (Sadeleştirenin notu)

ken, başımı çevirip bahçeme bakınca odamın tavanında yanmakta olan lambayı aynen havada asılı görmeye devam ediyorum. Ancak biliyorum ki, orada lamba falan yok. Uzaktan yuvarlak gördüğüm bir kuleyi, yanına varınca, dört köşeli görüyorum. İşte hislerimizin verdiği haberlerde bu tür yanlışlıklar vardır. Onların yalancı şahitliğini aklımızla düzeltiyoruz. Fakat akıl da bir ölçüdür. Çarşıda alış-veriş yaparken, istediğimiz zaman, esnafın kullandığı terazilerin doğruluğuna güvendiğimiz içindir ki aldanmadığımıza inanıyoruz. Fakat bu kilolar, metreler eğer yanlışsa, işte o zaman yandığımızın resmidir. Fikrî muhâkemelerimizde, her şeyi akıl ile ölçüyoruz. Zira, aklın tam ayarlı bir terazi gibi olduğuna, peşinen inanıyoruz. Diyelim ki bu terazi doğrudur. Fakat her şeyin kendine uygun ve kendine göre bir ölçüsü yok mudur? Zamanı saatle, uzunlukları metre ile, ağırlıkları kilo ile, elektriği de kilovatlarla ölçmüyor muyuz? Acaba akıl, bu bahsettiğimiz uhrevî hayat probleminde, ne dereceye kadar yetki sâhibi bir hâkimdir? Bunu düşünmeyelim mi? Hiç olmazsa, her aklın bu alanda dolaşmıyacağını kabul edersiniz ya! Şu halde, biraz da kalp ve vicdânımızın ilhamlarını dinlemeliyiz. İzin verirsenez, bunu bir benzetme yaparak biraz daha açalım. Yatağınıza girip uyuduktan sonra, etrafınızdaki şeyler, artık sizin için yoktur. Odanıza girerler, çıkarlar, konuşurlar, bakarlar, eşyalarınızı karıştırırlar. Fakat, siz bunların hiç birinden haberdar olmazsınız. O sırada sizin için gerçek, rüyada görmekte olduğunuz şeylerdir. Ve bunlar, sizin için o kadar hakîkî ve itimada değer değer şeylerdir ki, onların etkisi altında gülersiniz, ağlarsınız, tartışsınız, çekişsınız, seversiniz, kıskanırsınız, acırsınız, yolculuk edersiniz... hatta uyandı-

ğınızda bunların henüz tesiri devam ettiği için, bir anda onların rüya olduğunu anlamayamazsınız. Yine gözünüzü kapayıp, rüyanızın devam etmesini istersiniz. Şu halde hangi durum ve makamda isek, ona mahsus halleri kabul etmekle birlikte, durum ve makam değiştirdiğimizde, idraklerimizin de değişeceğini iyice bilmeliyiz. Kısaca, ölüm daha derin ve daha uzun bir uyku gibidir. Gâyemiz bu uykuyu rahat geçirebilmek ve bu uykudan uyandığımız zaman ak yüz ve müsterih bir vicdanla hesaba hazır olmaktır.

*“Her sa’âdet piç!”*

Âh, bu ne yanlış bir düşünce ve zihinlere sapıklık veren ne kadar yalan bir hüküm! **Lehçe**’ye<sup>(1)</sup> bakarsak, “piç”e şu manaları verdiğini görürüz: “Her şeyin ufağı, pürüzü ve bozulmuş puç yavrusu, ağacın kök sürgünü, mum fitilinin sarkan teli, şeytan tırnağı, zina yapan kişinin çocuğu, veled-i zinâ, piç olmak, puç olmak; çarçur, hebâ, heder olmak, soyu bozulup ufak, âciz olmak, hüsrân, kayıp, emel bozukluğu.”

Şu hâlde şairimiz, ya her mutluluğun aslı gayr-i meşrû bir iş veyahut her mutluluk bizzât hüsrandır demek istiyor.

Fakat sinirlenmeyiniz de, meseleyi hep birlikte soğuk kanlılıkla inceleyip, analiz edelim. Önce, biliyoruz

---

(1) Lehçe-i Osmanî

ki ahlâkî hayatımızın biricik düsturu, fazilettir. İstedîğimiz mutluluk ise, bu faziletin ondan ayrılmaz bir mükâfatıdır. Hangi insan vardır ki mutlu olmak istemesin? Fakat mutluluk nedir? Roma imparatorlarından **Antoine**, mutluluğu aşkıta, **Brütüs** şan ve şerefte, **Kayser** iktidarı elde tutmakta aramıştı. Bunlardan ilki zillate ve ayba maruz kalmış, ikincisi usanmış, üçüncüsü küf-rân-ı nimet (nankörce davranma)e uğramış ve hepsi hüsrana mübtelâ olmuşlardı. Çoğunlukla, servet de, insanı tehlikeye, sıkıntılara düşürür ve baştan çıkarır. Her ne kadar akıllıca harcansa ve idare edilse, insana bir çok hazlar sağlasa da... Ancak servetin korunması çok özen ister.

Öyleyse mutluluk nedir? Ve nasıl meydana gelir?

Evvela iyice bilelim ki mutluluk, zihnin perişanlık-tan korunması, kalbin sükûnet ve rahatlık bulmasıdır. **Marc Aurèle** şöyle diyordu: *"İnsanlar deniz kenarında, dağ başlarında, kırlarda, zihinlerini ve vücutlarını dinlendirecek تنها yerler ararlar; sen de bunları istemeye alışsın. Ancak bu, bütün insanların kanâatidir. Çünkü istediğin vakit, kendi başına yalnız kalmak senin elindedir. Bir insan, daha çok sükûnla ve kederden kurtulmak üzere ruhundan başka hiç bir yere çekilemez, özellikle seyretmesi insana derhal tam bir huzûr verecek düşüncelerle, kalp hazinesi dolu ise.*

*Gerçekten, ruhunun hariminde böyle bir mihrabı olan kimseler mutludurlar<sup>(1)</sup>*

Kısaca, hayatımız temiz, nezih ve başkalarına yararlı olmazsa mutlu olmamız mümkün değildir. Her şeyden önce kendi kendimize, iyi bir arkadaş olmamız için, ruhlarımızı iyice donatmalı, güçlendirmeliyiz. Onları temiz ve güzel düşüncelerle, geçmişin canı çeken anıları ve geleceğin olumlu, makûl ümitleriyle doldurmalıyız. Kendimizi vicdanın azarlamalarından, her türlü kaygılardan mümkün olduğu kadar uzak tutmalıyız.

Kötülüğe karşı koymak, şehvetlerimizi itidalde tutarak ve daha uygun, iyi isteklerimizi güçlendirerek, hayatımızı faziletli bir şekle koyabiliriz. Şu halde üzerinde durduğumuz fikirlere, çok dikkat etmeliyiz. Çünkü ruhun rengi bu fikirlere göre olur. Şayet bir cinayet veya günaha ait tafsilâtla o fikirlerin gizlenmesine izin verirsek, onları temiz olarak koruyamayız. Ruhun sükûn ve huzûru, **Ruskin**<sup>(2)</sup>in belâğatlı bir şekilde hatırlattığı gibi, uygun bir vaktinde olmalıdır. Tıpkı suyun yavaş yavaş durulup sükûn buluşu gibi... Kalbî duygularınızı ondan daha fazla "bir ân"da arıtıp im-bikten geçiremeyeceğiniz gibi, sükûna da zorlayamazsınız; suyu saf olarak korumaya mecbursunuz. Eğer onun temiz

(1) Boece (455-525), ünlü bir Hristiyan düşünürüdür.

(2) John Ruskin, İngiliz edebiyatçısıdır. 1819'da Londra'da doğmuştur. Oxford'da güzel sanatlar felsefesi hocası idi. Değerli edebî eserleri ile, İngilizlerin fevkalâde saygı ve sevgisini kazanmıştı.

kalmasını istiyorsanız, içine taş atmamalısınız, eğer sâkin kalmasını isterseniz...<sup>(1)</sup>

Yukarıda bir münasebetle **Sokrat**'tan bahsetmiştim. Öğrencisi **Ksenefon**, bakınız hocasını nasıl anlatıyor: "O kadar takva sahibi ve salih idi ki, ilahların tasvibine dayanmayan hiç bir şeyi yapmazdı. O kadar dürüst idi ki, hiç bir kimseye, hatta en önemsiz konularda bile, haksızlık yapmazdı. Fakat kendisi ile tanışıklığı olanlara, en önemli işlerde hizmet ederdi. O kadar kanaatkârdı ki, hazzı hiç bir zaman fazilete tercih etmemişti. O denli ince düşünce sahibi idi ki, iyiyi kötüden ayırdetme hususunda tereddüde düşmezdi. Başkalarının öğüdüne ihtiyacı yoktu, fakat hangi yolu takip edeceğini bilirdi. Soruları karşılıklı konuşma metodu ile açıklayıp aydınlatmakta, hatta başkalarının karakterini anlayıp gaflet ve sapıklık içinde bulunanları, faziyet ve şeref yoluna teşvik edip yönlendirerek cevap verip tenkid edecek güce sahipti. Bu bakımdan içimizdeki en iyi ve en mutlu kişilerin, ne halde bulunmaları gerekiyorsa **Sokrat**'ın da o halde olduğunu zannediyorum. Şayet birisi benimle aynı görüşü paylaşıyorsa, başkalarının tavır ve hareketlerini **Sokrat**'ın metoduyla kıyaslasın, ondan sonra bir hüküm versin."

Madem ki mutluluğun nasıl elde edileceğini öğrenmek istiyoruz, size bir de, **Marc Aurèle**'in **Antuanin**'i anlatmak

(1) Eski şairlerimizden Münib'in şu beyti hatırıma geldi:

"Mahvolmayınca çerk-i sivâ kalb olur mu sâf  
Safvet gelir mi bir suya tâ kim durulmasa."

üzere yazdığı satırları gösterelim: "Her zaman **Antuanin**'in öğrencisi gibi davran. Onun akla uygun her şeyi yapmaktaki sebatı, her konuda hep bir kararda oluşunu, dindarlığını, hal ve tavrındaki saflığını, yumuşaklığını, boşa öğünmelerden nefretini, işleri ve problemleri iyi anlama hususundaki çabasını hatırla; önce dikkatle gözden geçirmeksizin ve pek açık anlaşılaksızın hiç bir şeyi nasıl geçirmediğini hatırla. Onu haksız yere kötüleyenlere, kötülükle karşılık vermeksizin bu duruma nasıl katlandığını düşün. Hasılı bir şeyi acele ile yapmazdı, iftiralara kulak asmazdı, fakat başkasının tavır ve davranışlarını nasıl izlerdi, insanları kötüleme ve kınamaya meyletmezdi, korkak değildi, vesveseli ve mugalatacı da değildi. Hatırla: Odası, yatağı, elbisesi, yiyeceği ve köleleri konusunda ne kadar az ile yetinmeyi bilirdi; ne kadar çalışkan ve sabırlı idi, kendi geçim tarzında ne denli iktisadlıydı. Hatırla: Dostluklarında ne kadar sebatlı ve sağlam idi. Hasımlarının serbestçe konuşmasına ne kadar hoşgörülü idi. Eğer birisi, kendisine daha iyisini gösterse, ne kadar sevinirdi. Bozuk düşüncelere düşkünlüğü olmadığı halde, ne kadar dindâr idi. Şu halde senin de son saatin geldiği vakit, onun vicdanı kadar sâf bir vicdana<sup>(1)</sup> sahip olmak için, bütün bu anlattığım hususlarda onu kendine örnek edin".

(1) Vicdan (Şuur, Conscience): İnsanın özünü ve çevresini anlamasını sağlayan anlık süreçlerin toplamı. Metafizikte vicdân, insandan bağımsız bir güç olup, ilâhî bir yöne sahiptir, insana verilmiştir. İyiyi, kötüden, hayrı şerden ayıran içe ait duygu veya seziş.

İşte insan olarak yapmak zorunda olduğumuz vazifelerimizin tam olarak yerine getirilmesi, bize bu şekilde bir mutluluk verir. Böyle bir vicdan huzur ve sükûnuna, “pîç” demek ne büyük yanlışlık ve küstahlıktır!

Bu konuda, **Sokrat, Antuanin, Marc Aurèle**’den örnekler vermeme, belki de hayret edersiniz. Bunda haklısınız. Öyle ya İslâm ve Türk tarihinden bizim için daha çekici örnekler bulmak mümkündü. **Hz. Peygamber Efendimizin(s)** güzel hayatı, ne kadar ince hikmetlerle doludur. Fakat **Antuanin** gibi putperest bir kralı örnek olarak vermem, faziletin<sup>(1)</sup> hangi devirde veya hangi şahısta görülürse görülsün, örnek gösterilmeye değer olduğunu göstermek içindir.

*“Sa’âdetle fazîlet muttahiddir.”*

Kabul edilmelidir ki fazilet akıllı bir şekilde anlaşılırsa, mutluluğun en kalbî, en devamlı ve en yüce bir şekliyle ikiz olur. Buradaki “fazilet”ten maksadım, bütün insanlara ve bütün varlıklara sevgi ile birleşen ve yekvücut olan fazilettir. Bu faziletten maksadım, günah işlemiş olmak korkusuyla titreyerek, bütün beşerî arzulardan sıyrılmaya yönelmiş zâhidâne bir fazilet değildir. **Ibsen**’in tâbiriyle “mutlulu-

(1) Fazilet (Virtüe, erdem): İnsanın ahlâkî ve ruhî bakımdan kendisini aşma gücü. İnsanın kendi irâdesi ile ahlâkî iyiye yönelişi, ölçülülük, güçlülük, mertlik, fazilet vs. gibi konularda olgunluğa yöneliş. Allah’a kul olabilmek için gereken şartların tümüne fazilet denir. Fazilet için ilim ve amel birlikteliği ve artışı da söz konusudur.

ğu helâke sürükleyen” bu aşırı endişe, kişinin sadece kendi nefsinin düşünmekle meşgul olduğuna ve cömertlik duygusundan mahrum bulunduğu delâlet eder. Hatta diyebiliriz ki, ahlâkî hayatın yanlış anlaşıldığını ve hasbîlik meziyetinin eksik olduğunu gösterir.

Bununla birlikte, fazilet mutlaka uygun şartlar ve hallerden meydana gelen haricî ve zahirî bir mutluluk da sağlanamaz. Faziletli bir insan hasta veya fakir olabilir. İnsanlardan ihanet, hakaret görebilir, mahkûm olabilir, hatâ işkence de görebilir. Şu halde faziletin arkadaş ve ikiz olduğu mutluluk, tamamen kalbî olan bir mutluluktur ki buna, “Tubâ” (Beatitude/iç mutluluğu) adını vermişlerdir.

Faziletli olmak, insanın kendi sonlu varlığının, kainatın hayatının sonsuzluğu içindeki küçüklüğünü duyması, ferdî şahsiyetinin öneminde mübalağaya kaçmaması demektir. Binaenaleyh varlığın cismânî kötülükler, izzet-i nefsin yaralanmasından doğan ızdıraplar, doyuma ulaştırılamamış cahil hırslar gibi küçük sefilliklerini, hayale kapılıp daha vahim bir şekle sokmamak gerekir. İnce düşünen kişi, kaçınılması imkânsız olan şeye kolaylıkla teslim olur. Çoğu insanlar gibi, hayatını bencil düşük istekler, servet özlemi, öğünç dolu lakaplara sahip olma arzusu ile bozmaz. Çoğu kimseler gibi, yaşamının tadını yok etmeye yeterli olan ölüm korkusu ile titremez. İnce düşünen kimse, varlığı zorunlu ızdıraplara, kaçınılması imkansız ölüme razı olduğundan düzenli ve kurallara uygun bir hayatta bol bulunan

lezzetlerden, onlara tâlib olmamakla birlikte, sonuna kadar nasibini alır: His ve duygularımıza ait temiz ve güzel sevinçlerden, aşkın, ailevî şefkatın, dostluğun, çok latîf olan hazlarından, düşünmesinin taş gibi sert, fakat bazılarına göre pek sağlam sevinç ve zevkinden nasibini alır. Faziletli olmak, haksız olmamak, hâin olmamak, intikam ve kin gibi duygulardan uzak kalmak demektir. Çoğu kez, faziletli insanların çevresinde, saygı ve sevgiden oluşan hoş bir hava meydana gelir ki, onu teneffüs etmek pek tatlıdır.

Faziletli olmak, özellikle sevmek demektir. Ailesini, vatanını ve bütün insanlığı sevmektir. Bu, kıyısı bulunmayan bir sevgi okyanusu içinde sınırsız hazlar bulmaktır. Bu hazlar, başkalarının sevinçlerine ortak olma sevinci, onların ızdıraplarını hafifletmek için çaba harcama sevincidir. Kalbi sevgi ile dolmak, geniş bir kardeşlik hissiyle genişlemektir. Yalnız kine karşı kindar bir kalbin çarptığını duy-mak sevincidir.

Faziletli olmak, kainatı kaplayan hayatı sevmek, ilmî düşünceye ve güzel san'atlara özgü yüce sevinçleri tad-maktır. İlmî ispatlamayı başardığı yüce hakikatlar, sonlu hayatımızın içine kainatın bütün sonsuzluğunu nüfûz ettir-miştir. Aynı şekilde tabiat levhalarının menfaatten uzak bir gözle seyredilmesi, güzel ve iyiye düşkün bir kalbe, çok çekici ve çok latîf sevinçler bahşetmektedir. Faziletli olmak demek, gerek geçmişin, gerek şimdiki zamanın ve hatta geleceğin en iyi insanlarıyla ve en büyük hünerlilerinin ta-

hayyül ettikleri yücenin yücesi kişilerle ruhî planda beraber yaşamak demektir. Böyle bir hâlde, onların bizi doğrulayıp koruduğunu, sevdiğini kalben hissederiz. Eşsiz çekiciliğe sahip bulunan bu duyguların biri diğerini destekler. Tarih-ten veya hayal ve rüya âleminde, kendisine rehber ve dost olarak çekildiğimiz zatlar sayesinde, yüce ve yüksek insanlıkla, genel hayatın içerdığı en lâhûtî (ruhanî) şeyler-le münâsebet kurarız. İşte bu şekilde, insanlık âlemi ve kâ-inatla uyum içinde yaşamak lazımdır.

Bu hayat, özgürlük ve ahlâken yücelmekle, kalbî ve sürekli bir mutluluk ile karışmış vaziyettir. Dıştaki olayla-rın bu mutluluk üzerine etkisi çok azdır. Kısacası, tabiat, mutluluğa tâlibdir, fakat onu edeb sahibi kişiler elde eder. Bakınız Sa'dî-i Şîrâzî ne demiş:

*"Edeb tâcîst ez nûr-i ilâhî*

*Bineh ber ser birev her câ ki hâhî.*

Yani, *edeb*<sup>(1)</sup>, *ilâhî nurdan yapılmış bir öğünç tâcıdır. Bunu başına giy ve istediğin yere git.*

---

(1) Edeb: İnsanı yüksek kültüre erdiren ve onu irfânî kişilerle yaşa-maya uygun seviyeye çıkaran öğrenim, terbiye, doğru davranış, ahlâk kurallarına uyma. Edeb şu şekilde de tanımlanabilir: Her hangi bir varlığı bir hedefe göre yetiştirip olgunlaştırma. Mevlânâ şöyle der: "Kur'ân âyettir; âyet ise edebdir". Süfîler edebi, insanın şerefi ve onu hayvandan ayıran özelliğidir, diye tarif etmektedir.

Akıllıca anlaşılmış faziletin en gerçek mutlulukla olan bu birliğini, bize insanlığın en asîl ve yüksek kişileri öğretiyor. Çeşitli ahlâkî sistemlerden çıkarabildiğimiz büyük gerçeklerden birisi de, işte bu birliktir. Son dönemlerde, faziletle mutluluğun ilgisini **Spinoza** kadar güzel ispatlamış başka bir düşünür yoktur. **Spinoza**, "**Ethique**" adlı değerli eserinde, bir düşünürü şöyle anlatıyor: "Bu düşünür bir zâhid değildir. Düşünür, kendilerinden sonra sersemlik ve kötü bir durumu davet etmeyen zevklerin hiç birinden kendini yoksun bırakmaz. Nefis ve güzel bir yiyeceği beğenir, mücevherleri, güzel kokuları, bitkilerin güzelliklerini, bedensel çalışmaları, tiyatro ve müziği takdir eder. Fakat gerektiği vakit, az ile yetinmeyi bilir. Tebessümden, kahkaha ile gülmekten çekinmez, fakat kimseyle alay etmez, evlenebilir, çoluk çocuk sahibi olur, onları akıl ve mantığa göre yetiştirir. Düşünür, sâkin, mütevekkil, alçak gönüllü, kibirsiz olur, alçaklık da göstermez, ayıplara bakmaz, hoşgörülü, kinsiz, nefretsiz ve hasedsiz olur. Akıl ve hikmete uygun bir şekilde düşünmek lezzetiyle, diğer insanları sevmek lezzetini tadar. Onların zayıflık ve acizliklerini ortaya koymaya yönelik konuşmalarla onları sıkırmaz, onlara akla uygun, fakat korkarak değil sevinçle yaşamayı öğretir. Kötüleri akıl ve hikmete yönlendirmeyi sever. Sevgi ile kine galip gelmek için korkusuzca ve neş'e içinde mücâdele verir. Allah'ı, mahlûkatın bütün hakikatlerini sever<sup>(1)</sup>. Hazzın

(1) Spinoza'nın bu sözü, vahdet-i vücûd telâkkisini kabul etmesinden kaynaklanmaktadır.

hepsini Allah'a bağlar. Bu şekilde sonsuz bir mutlulukla zevk alır. Bu mutluluğa, dış olaylardan kaynaklanan kederler karışmaz. Zira bu mutluluk, tam anlamıyla kalbîdir.

## ISYAN

Tevfik Fikret eski tarih adına hayâl ettiği "kuru an'ane-cî"nin dilinden, geçmiş devirlerdeki kanlı olayları işittikten sonra, öfkeyle şöyle bağırıyor:

*"Hele sen ey kadîd an'ane hâh  
Yetişir çizdiğin hutût-ı siyâh  
Biz sabah isteriz sabah, o uzun  
Geceler nâimîne hayr olsun!  
Kimsin ey gölge? Öyle mest ü harâb  
Ediyorsun zalâma doğru şitâb  
Kanlı bir şeyle uyanmış gibisin  
Belli hemnev'imın muhribisin  
Kahramanlık: Esası kan, vahşet  
Beldeler çiğne ordular mahvet,  
Kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık.  
Ne aman ver, ne âh işit, ne yazık.  
Geçtiğin yer ölüm, elem dolsun  
Ne ekinden eser, ne ot, ne yosun,  
Her ocak benzesin mezar taşına,  
Sönsün evler, sürünsün âileler  
Kalmasın hırpalanmadık bir yer  
Bu ne vicdangüdâz-ı şenî'a, ne âr  
Yere geç satvetinle ey serdâr*

Her taraf bir harâbe bir medfen  
Ey cihângîr utan şu makbereden!  
Devril ey köhne taht-ı istiklâl  
Zîr-i kahrında inliyor ensâl  
Parçalan ey şikeste pür iklîl  
Şu yığınlarla ihtiyâc-ı sefîl  
Hep senin, hep senin, senin eserin  
Göz yaşından yapılma incülerin  
Görsen artık nasıl yosunlanmış  
Size mazi ne hisle aldanmış  
Bilsen ey kargalar, ki âkil-i hûn  
Her karanlık sizinledir meşhûn  
Fikre yeter artık tahakkümünüz  
Yaşanır pek güzel tegallübsüz  
Sizi tarih eder himâye gidin  
Gece hemrâzıdır hayâdaydın  
Ve o matmûre-i tebâhîde  
Boğulun, işte en güzel müjde  
Bu tasavvur dühûr-ı âtiyeye  
İşte hürriyet-i hakîkiyye:  
Ne muhârib, ne harb ve istilâ  
Ne tasallut, ne saltanat, ne şekâ  
Ne şikâyet, ne kahr ve istibdâd  
Ben benim, sen de sen, ne Rab, ne ibâd  
Şimdi cenk, ihtilâl, uhûd, azfâr  
Diye saydıkların kalır meçhûl  
Birer ucûbe, yâ hikâye-i gavl

Yırtılır ey kitab-ı köhne yarın  
Medfen-i fikr olan sahifelerin  
Bunu kimden fakat ümid edelim  
Bu azîm inkılâb-ı hılkatı, kim,  
Hangi kuvvet ta'ahhüd eyleyecek?  
Sâhib-i kâinât, evet gerçek,  
Sâhib-i kâinât olan ceberût  
O takarrub-şiken likâ-yı samût  
O fakat aslı hep bu kavgaların  
.....

Bu şiirin sadeleştirmesi şu şekildedir:

Hele sen, ey kuru nakilci  
Yetişir çizdiğin siyah çizgiler.  
Biz sabah isteriz sabah, o uzun  
Geceler uyuyanlara hayır olsun.  
Kimsin ey gölge? Öyle sarhoş ve harap.  
Karanlığa doğru koşuyorsun.  
Kanlı bir şeyle uyanmış gibisin.  
Belli insanlığın yıkıcısı gibisin.  
Kahramanlık: Temeli kan, vahşet.  
Ülkeler çiğne orduları mahvet,  
Kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık.  
Ne aman ver, ne âh işit, ne yazık.  
Geçtiğin yer ölüm, elem olsun;  
Ne ekinden eser, ne ot, ne yosun.  
Her ocak (ev) benzesin mezar taşına;

Sönsün evler, sürünsün aileler,  
Kalmasın hırpalanmadık bir yer.  
Bu ne kötü vicdansızlık, ne utanma.  
Yerin dibine geç satvetinle ey başkomutan.  
Her taraf yıkılmış bir harabelik, bir mezarlık.  
Ey dünyayı yenen komutan utan şu mezarlıklardan.  
Devril ey köhne bağımsızlık tahtı.  
Nesiller kahrın altında iniyor.  
Parçalan ey kırık saf ikilil.  
Şu yığınlarla sefil muhtaçlar,  
Hep senin, hep senin, senin eserini.  
Göz yaşından yapılmış incilerin  
Görsen artık nasıl yosunlaşmış.  
Geçmiş, size hangi his ile aldanmış.  
Bilsen ey kan içen kargalar  
Her karanlık sizinle doludur,  
Düşünceye olan baskınız yeter artık,  
Baskı olmadan çok güzel yaşanır.  
Sizi tarih korur, gidin,  
Gece sır arkadaşıdır, utanmadaydın  
Ve o, yıkık mezarda,  
Boğulun, işte en güzel müjde.  
Bu düşünce, gelecek asırlara  
İşte gerçek özgürlük:  
Ne savaşçı, ne savaş ve istilâ.  
Ne saldırı, ne saltanat, ne şikâyet.  
Ne şikâyet, ne kahr, ne baskı

Ben benim, sen de sen, ne Rab (Allah), ne kullar.  
Şimdi savaş, ihtilâl, andlaşmalar, zaferler,  
Diye saydıkların kalır meçhûl.  
Birer acayip mahluk, veya kin hikayesi.  
Ey eskimiş kitap, yırtılır yarın,  
Fikir mezarlığı olan sayfaların  
Fakat, bunu kimden umalım.  
Bu büyük yaratılış devrimini, kim,  
Hangi güç, taahhüt edecek?  
Kainatın sahibi, evet gerçek,  
Kâinatın sahibi olan zâlim  
O yaklaşmayı önleyen sessiz kavuşma.  
Fakat, bütün bu kavgaların sebebi, O!..

Gerçekten ince duygulu şairi, isyana yönelten katliâm-  
lar, yağmalar, yıkımlar, yangınlar yapılmış! Tahakküm ve  
zorbalık asırlarca devam etmiş! Şair artık savaş ve savaş-  
çı istemiyor. Artık saltanat ve sultanlık veya baskı olmasın!  
Ben, ben olayım, sen de, sen olasın. Bundan sonra ne  
“kullar” olsun, ne “ilâh” şeklindeki dileğini ortaya koyuyor.  
Bu dilekten sonra, bu büyük devrimi kim yapabilir? diye  
düşünüyor. Acaba kâinatın sahibi olan ceberût, bunu taah-  
hüt edebilir mi? Fakat ne mümkün! Bütün kavgaların se-  
bep olucusu, o (yani Allah) değil mi? diyor. (Hâşâ!)

### GEÇMİŞLE ŞİMDİYİ KIYAS: AHLÂKÎ İLERLEME

Artık burada biraz duralım. Önce şunu belirteyim ki

Tevfik Fikret, insan ahlâkının ilerlemesine kasıtlı olarak gözlerini yummaktadır. Bir kere tarih öncesi devirlerde yaşayan insanların maddî, manevî ve ahlâkî düşüklüklerini, ondan sonra, hatta, orta çağlardaki milletlerin ahlâk anlayışlarını göz önüne getiriniz, bir kere de şimdiki insanların ahlâkî inanç ve müesseselerini ölçün biçin. Elbette, olmasaydı daha iyi olurdu. Fakat bütün o katliâmlara, yağmalara, yangınlara rağmen insanlığın vicdanı, ne kadar incelik kazanmıştır.

Zalim krallardan Denis, Eflatun'u Siraküza'da esir pazarında sattırmıştı. Şimdi değil öyle büyük bir filozofu, cahil bir zenciye bile sattırabilir misiniz? Eskiden bir çok yerlerde çiftlikleri, içinde çalışan ve Avrupa'da serf adı verilen çiftçilerle beraber satarlardı. Medenî milletlerde, şimdi bunun izi bile kalmamıştır. Bundan üç, dört asır önce, fırtınanın şiddetli saldırısı ile, parçalanıp karaya oturan bir geminin yolcularını esir ve içindeki eşyayı yağma etmek, sahil halkı arasında câiz ve teâmül hâlindeydi; bu bir kuraldı. Şimdi böyle bir felâket vukûunda her taraftan yardım ve kurtarma amacıyla koşarlar. Eskiden çeşitli milletlerin fertleri arasında birbirlerine karşı sürekli bir nefret ve güvensizlik hâkimdi. Bu vahşi duygu, eskiye nazaran ne kadar azalmıştır, büsbütün kalkmıştır demiyorum. Fakat kalkacağına şüphem yoktur. Özet olarak, insanlık vicdanı şimdi, kandan gerçekten nefret ediyor. Bütün insanların kardeş olduklarını daha iyi ve daha açık hissediyor. Şu halde, bu dakikada bize tatlı bir düş gibi gelen genel barış, er geç imkân alanında gerçekleşecektir.

Çünkü, bilim her yerde yaygınlaşıyor. Sadece **Avrupa'da, Kuzey ve Güney Amerika'da** değil, **Japonya, Çin, Hindistan, Afrika ve Okyanusya'da** kurulan çok sayıdaki bilim merkezleri her gün biraz daha artarak zihinlere nüfuz etmektedir. Her bilim düşüncesi, ve ilme olan temâyül, insanları birbirlerine yaklaştıracaktır.

Bundan başka, iktisadî ve siyasî güçlerde, o kadar uzun süre birbirinden uzak ve ayrı yaşamış olan insan toplumlarını birbirine yaklaştıracaktır.

**Milletler Cemiyeti (Birleşmiş Milletler)** artık bir kaç hükûmetin ittifakı olmaktan çıkarak, bütün milletlerin doğru ve serbest bir birliğine dönecektir. O vakit, harbe en ciddi engel bu teşkilât olacaktır. Bu sâyede sürekli bir barışın imkânı gerçekleşecektir. Şair **Victor Hugo**, "**Lux**" şiirinde bu yüksek davayı ne güzel anlatıyor:

*Dès à présent l'oeil qui s'élève  
Voit distinctement ce beau rêve  
Qui sera le reel un jour;  
Car Dieu denouera toute chaîne  
Car le passe s'appelle haine  
Et l'avenir se nomme amour  
Au fond des cieux un point scintille  
Regardez, il grandit, il brille,  
Il approche, enorme et vermeil.  
O Republique Universelle  
Tu n'es encore que l'étincelle:  
Demain, tu sera le soleil.*

**Çevirisi:** “Kalkan göz, bir gün gerçek olacak bu güzel rüyayı, şimdiden açıkça görüyor. Zira Allah, her zinciri çözecek. Çünkü, geçmişin ismi kin ve düşmanlık olduğu halde, geleceğin ismi, sevgidir. Göklerin en sonunda bir nokta, bakınız büyüyor, parlıyor, yaklaşıyor, büyük ve gülünç olarak. Ey dünyayı kuşatan cumhuriyet! Sen henüz bir kıvılcımsın, yarın bir güneş olacaksın.”

Şimdi geçmişin yağma, katliâm, yangın gibi olaylarını, o zamanın ahlâk anlayışları ve gelenekleri ile değerlendirmek zorundayız. Bedevîlik veya vahşî âlemde, ölüm yatağında, hastalığın şiddetli ızdırabından her dakika ölümünü isteyen ve yalvaran babasını oğlu öldürürdü. Onu kurtarmak üzere acıma gereği olarak öldürdüğüne inanırdı. İlim sayesinde, şimdi evladın şefkati, babasının başına en iyi doktorları çağırmaya, her türlü tıbbî tedaviyi tatbikî dönüşmüşdür. Şu açıklamalara göre şairin,

*“Bu ne vicdangüdâz-ı şenî’a ne âr  
Yere geç satvetinle ey serdâr.”*

şeklindeki ifadesi, onun gerçek durumdan haberdâr olmadığını veya cahilliğini gösterir bir şâhittir.

### GENEL BARIŞ<sup>(1)</sup>

Ancak bahsettiğimiz genel barış rüyası, şâirimizin hayâl ettiği gibi insanların öyle yönetimsiz, düzensiz kalma-

(1) Barış: Savaşın karşıtı olan uzlaşma; çelişkilerin kaldırılması; savaş gerektiren zıdlıkların giderilmesi.

sıyla veya yukarıda adı geçen Nietzsche’nin tavsiye ettiği: *Nichts ist wahr alles ist erlaubt*, yani hiç bir şey doğru değildir, her şey câizdir şeklindeki yanlış düstura uyararak veya kâinat sahibinin işe karışmasını istemekle değil, ancak bilim kuvvetiyle, bilim adamları ve filozofların şefkâtlî, cömert nasihâtları ve uyarıları sayesinde husûle gelecektir. Nasıl ki, milattan dört yüz yıl önce, Eflatun “**Cumhuriyet**”i yazmıştı. **Thomas Moore** da “**Ütopya**” sını yazmıştı.<sup>(1)</sup> **Hz. Muhammed Mustafa Sallallahü aleyhi ve sellem Efendimizin** hicretinden üç asır sonra bir “**Medinetü’l-Fâdila**” (Erdemli Kent) tahayyül eden bir İslâm ve Türk filozofu olan **Fârâbî** idi. Ancak son bilimsel gelişmelerdir ki, bu konuların tahakkukunu, her gün biraz daha sür’atle kolaylaştırmaktadır.

Burada, bir noktayı aydınlatmakta yarar görüyorum: Bize çoğu kez tahakküm şeklinde görülen davranışlar, özellikle ahlakî ve fikrî alanda oldukları zaman, işin aslında fuzûlî bir karışma değil, umûmun yararı ve insanî ilerlemelere uygun bir hizmettir. Dünyanın sâbit düz ve kâinatın merkezi olduğuna binlerce sene inananlarla, onun yuvarlık ve hareketli olduğunu haber vermek, ayrıca bu yeni fikri onlara kabul ettirmek, onlara tahakküm etmek midir?

(1) “Ütopya” kelimesini filozoflardan Thomas Moore (1478-1535) Yunanca iki lafızdan birleştirmekle türetmiştir. Anlamı, dünyanın hiç bir yerinde karşılaşılmayan şey demektir. Thomas More, hayalini kurduğu o ülkede, her şeyin en güzel şekilde düzenlenmiş olduğunu bildiriyor. Bu bakımdan, orada herkesin mutluluğu güven altındadır. Utopia, Sive de Optimo Reipublicae.

Başka yerlerde nasıl olduğunu araştırmaya gerek yok. Kendi aramızda bile düşünme özgürlüğünü sağlayamamış olsaydık Tefvik Fikret,

*"Fikre yeter artık tahakkümünüz"*

demek için kendinde cesaret bulabilir miydi?

### ALLAHA SAVAŞ AÇMA SAPIKLIĞI

Kana, savaşa, ihtilâle, andlaşmalara, zaferlere nefretle dolu olan Tefvik Fikret, sonunda Allahü Teâlâ'ya da savaş ilân ediyor! Yeryüzündeki kavgaların sebebi o imiş! Şair göklerden soruyor ve diyor ki "Söyleyiniz: Yeryüzünde işitilen ezân sesleri, çan sesleri, davul sesleri, hastaların inleyişleri, şikâyetler, feryadlar, ağlamalar, yermeler, kötölemeler, gülmeler, yürek çarpıntıları... gibi şeylerden hangileri, üstlerindeki büyük köşke çıkabilmiş? Bundan sonra da, hangi dua kabul olmuş, diye soruyor. Şâir bu noktada, biraz daha kabarak bakınız nasıl öfkelenip isyan etmiş:

*Seni ebnâ-i dîn olanlardan  
Dinledim bî şübhe ve bî noksan.  
Hayy ü Kayyûm u Kâdir u Mute'âl  
Bâsîtu'r-rızk, Vâhibu'l-Âmâl,  
Kâhir u Muntakım, Semî u Basîr,  
Zâhir u Bâtın u Alîm u Habîr,*

*Müstemiddâna Sâhib ve Nâsır,  
Zâtı her yerde Hazır u Nâzır,  
Zâtı her yerde Hazır u Nâzır,  
Diye vasfeyliyorlar, en parlak  
Sıfatın "Lâ şerîke leh"ken bak,  
Şu bataklıkta kaç şerîkin var.  
Hepsi Kayyûm u Kâdir u Kahhâr.  
Hepsinin, "Lâ şerîke leh" sıfatı.  
Hepsinin emr u nehyî, saltanatı,  
Hepsinin mührü, mâhı ecrâmı,  
Hepsinin bir sipîhr-i ilhamı,  
Hepsinin bir hafâ-yı mescûdu  
Hepsinin bir behîşt-i mev'ûdu,  
Hepsinin bir vücûdu bir ademi,  
Hepsinin bir Nebîyy-i Muhteremi,  
Hepsinin hizmetinde hurîler,  
Hepsinin tu'me-i cahîmi beşer.  
Hepsi hılkatden istiyor, makhûr,  
İki bûklüm ber inkıyâd-ı sabûr.*

**Bu şiirin sadeleştirmesi şu şekildedir:**

*Seni dinin evlatlarından  
Dinledim, şüphesiz olarak, noksansız şekilde  
Hayy ve Kayyûm ve Güçlü ve Yüce  
Rızık veren, emelleri yerine getiren*

*Kahredici ve intikâm alıcı, Duyan ve İşiten  
Zâhir ve Bâtın, Bilen ve Haberdâr.  
Yardım dileyene sahip ve yardım edici  
Zâtı her yerde hazır ve nâzır,  
Diye tanımlıyorlar, en parlak  
Sıfatın "Ortağı yok" iken bak,  
Şu bataklıkta kaç ortağın var.  
Hepsi Kayyûm ve Güçlü ve Kahredici.  
Hepsinin "Ortağı yok" sıfatı  
Hepsinin emir, yasak ve saltanatı  
Hepsinin mührü, ayı yıldızları  
Hepsinin bir ilham seması  
Hepsinin secde olunan bir gizliliği  
Hepsinin vadedilmiş bir cenneti,  
Hepsinin bir varlığı, bir yokluğu  
Hepsinin saygıdeğer bir peygamberi  
Hepsinin hizmetinde huri kızları  
Hepsinin cehenneminin lokması, insan.  
Hepsi yaratılanlardan istiyor, ezilmiş  
İki büklüm, boyun eğmiş, sabırlı olarak.*

Bu beytlerle yeryüzündeki Nemrudlar, zâlimler, baskıcılar örnek gösterilerek, Allah'a, aciz ve zayıf olduğu şiddetle ihtâr ediliyor! Öyle ya, mâdemki ortağı ve benzeri yokmuş, yeryüzündeki bu azgınlara **Allah** (hâşâ) nasıl tahammül edebiliyor?

Vah zavallı şair! Acaba onu bu kadar inciten kimlerdi? Onlara olan öfkesini, Allah'tan çıkarmak istemiş! Bundan

başka görülüyor ki, o zâlimlere büyük bir önem atfetmiş! Ne yazık ki onların bir sinek kadar değeri olmadığını anlamamış. Bir, bizi her yönden kuşatan şu sonsuzluğu düşününüz, bir de, içinde bir kum tanesi kadar bile olmayan dünya üzerinde kımıldayan sonsuz küçük seviyesindeki insanlara bakınız! Hele o gâfil zâlimlerle, şu sonsuzluk arasında bir oran düşünmek ve bu sırada, benzerden, ortaktan bahsetmek, ne üzücü bir körlüktür!

### İBRET

Son devrin en güçlü padişahı **Abdülhamid** değil miydi? İmparator ve krallar onu ziyarete gelirlerdi. Bütün İslâm ülkelerinde büyük bir itibarı vardı. Fakat sonunda ne oldu? Bir gün önce, gazetelerde "Yeryüzünde Allah'ın Gölgesi" diye yüceltilen **Abdülhamîd, Meşrûtiyet**'in ilânının ertesi günü yahudi oğlanlarının hakaretine hedef olmuştu. Bu yahudiler, onun alelacele yapılmış resimlerini aşağılayıcı bir şekilde ve alay ederek İstanbul sokaklarında satmaya başlamışlardı. Ya Rabbi! O haşmete göre bu düşüş, ne müthiş bir son, ve ne üzücü bir zillet idi! İşin daha tuhafı, o daha tahtında oturmaktaydı!

Tevfik Fikret, bu olayı başından sonuna kadar görmüştü. "Lâ şerîke leh" diye tavsîf ettiği haşmetli bir padişahın izzet tahtından, bir anda nasıl zillete düştüğüne şahit olmuştu! Fakat hayır, demek ki yalnız görmüş, çünkü bunların anlamını hiç anlıyamamıştı! Aslında şâirin hayaline göre, **Allah** öfkeyle gökyüzünden inip **Abdülhamîd**'i koldan tutarak yere atmamış ve ayakları altında çiğneme-

miş. Hatta ona, tahttan indirilişini melekler değil, **Emmanuel Karasu** (Ermeni) ile **Es'ad Paşa Toptanî** bildirmişlerdi. Bu doğru. Fakat farz-ı muhâl olarak, Allah, bizzat yere inip **Abdülhamid**'i **Yıldız**'dan çıkarmış olsaydı, bu gökten inme olayı, Allah'ın şanına hâlel getirmekten başka, hazırladığı cezanın inceliği ve acılığı o kadar hissedilmiş olmazdı! Cezâ, **Abdülhamid**'in en sâdık seçme adamlarından **Gani Bey**'in kardeşi **Toptanî** ve **Karasu** eliyle yapıldığı içindir ki, Hakk'ın celâl tecellîlerindeki şiddet, basîret sahiplerinin bir kat daha soluğunu kesmişti.

#### “TARİH-İ KADİM” YAZARININ ŞÜPHELERİ:

*Ben ki hepsinden iştibâh (şüphe) ederim  
Kime sorsam, diyor ki yok haberim.*

*Kimbilir belki hepsi vehmiyyât  
Belki aldanmak ihtiyâc-ı hayat.*

*Kim bilir belki hepsi doğru da ben,  
Bî haber kendi sehv-i hissimden,*

*Varı yok bilmek istedim, yoku var,  
İştibâh işte töhmetim, ne zarar.*

*Şüphe, bir nûra doğru koşturur,  
Hakkı tenvîr, ukûl için haktır.*

*Kim bilir, belki bir adem mevcûd  
Belki, ukbâda var, fakat bu vücûd.*

*Sun'u olmağle Sâni-i Ebed'in  
Neye olsun esiri bin derdin.*

*Hem niçin yoktan eyleyüb icâd  
Sonra virmek zevâle isti'dâd*

*Kim bilir belki aslımız toprak,  
Bunu bir muztarib çamur yapmak.*

*Ki mesâmâtı kanla, yaşla dolu,  
Hangi hâin tesadüfün işi bu.*

*Bunu bir hâlık irtikâb itmez,  
Halk iden mahv ider, harap itmez.*

*İşte en zorlu hasmın ey Hallâk,  
Senin karşısında eyliyor ihnâk.*

*Bize vaktiyle zehr-i gayzından  
Verdiğin cür'adır, odur bu yılan.*

*Bileceksin bu hasmı elbet Sen  
Şüphe en zâlim, en kavî düşman.*

Bize en gafilâne taslîtin  
Yahut en muğfilâne tağlîtin

O, bu gün hud'a, şeytânet, igvâ  
Seni mülkünden eyliyor iclâ.

Üflüyor ma'bedinde meş'aleni  
Kırıyor elleriyle heykelini.

Ve bütün kudretinle Sen meflûc,  
Düşüyorsun, ne in'idâm-ı burûc.

Ne savâ'ık, ne bir hubûb jeyân  
Ne cehennemlerinde bir galeyân

Ne nazarlar habîrin mâteminin  
Ne kulaklarda bir tanîn-i hazîn

Kopsa bir zerre cism-i hilkatden  
Duyulur bir tazallüm olsun, Sen.

Göçüyorsun da arş ü ferşinle  
Yok tabiatda bir inilti bile

Bilakis her tarafda "kah kah"lar.  
Kizbe yalnız riyâ ve humk ağlar.

Sene: 1324/1909

Yukarıya yazdığım şu 23 beyt, üç ana fikri içeriyor:

**Birincisi: Şüphecilik (Le Scepticisme)**

**İkincisi:** Bu dünyadaki cismanî ve ruhânî ızdıraplardan şikâyet, yani **kötümserlik (Le Pessimisme)**.

**Üçüncüsü:** İnsanlar, Allah'ı azamet arşından indirdikleri ve onu inkâr ettikleri halde, ne burçlar yıkılıyor, ne şimşekler düşüyor, ne kasırgalar esiyor, ne cehennemler kaynıyor, kimsenin aldıracağı yok! Aksine her tarafta bu manzaraya karşı "kah kah" gülüyorlar! Bu da kızıl bir **Tanrıtanmazlık (Athéisme)**'tir. Şimdi bu üç ana fikri, ayrı ayrı inceleyelim.

### ŞÜPHECİLİK NEDİR? <sup>(1)</sup>

İnsanda doğuştan gelen bir tecessüs vardır. Her ne görse, bunun ne olduğunu anlamak ister. Çocuğa bakınız, ana ve babasına sürekli sorular sorar. Eline bir oyuncak verince, derhal içini açıp nasıl çalıştığını görmek ister. Kısaca bütün ilmî ilerlemeleri bu tecessüs özelliğimize borçluyuz. İnsanın bu araştırması pek eskidir; zekânın ilk gelişimi ile birlikte başlamıştır. Ancak tahkîk (gerçekleştirme) vasıtalarımız, her şeyden önce, bizi dış âlem ile münasebet halinde tutan hislerimizdir. Biz, önce gözümüzle gördüğümüz şeylere, var diyebiliriz. Yani felsefe deyimiyle empiristiz.<sup>(2)</sup> Gözümüzle görmediğimiz, ellerimizle tutma-

(1) Şüphecilik (Scepticisme): İnsanın yakînî olarak ve kesinlikle bilgi sahibi olabileceğini ileri süren dogmatizme zıd bir meslek.

(2) Empirizm (Tedrisiyye, deneycilik, görgücülük): Bilginin kaynağının tecrübî deney olduğunu ileri süren sistem; duyum ve tecrübî deney yolundan başka hiç bir şekilde bilgi edinilemeyeceğini savunur. Empirizm, fizikten çok fizyoloji ve psikolojiye dayanır. Metodu da ras-yonalizmin aksine tümevarımcı (inductive)dır.

diğimiz, kulaklarımızla seslerini işitmediğimiz, burnumuzla kokusunu almadığımız şeylere nasıl var diyebiliriz? Bundan başka, bu şekilde hislerimizle tanıdığımız şeylerin, bizim dışımızda bağımsız halde varlığa sahip olduklarına, yani biz onları idrak etmesek ve hatta ölsek bile, onların, yine “kendi zatı ile var” kalacaklarını düşünürüz. Deneyler geliştikçe, hislerimizin bizi aldatmakta olduğunu ve gerçeğin başka türlü olması gerektiğini anlamaya başlamışız. Meğer, uzaktan küçük gördüğümüz nesneler büyümüş. Hareket eder gördüklerimiz sabit, sabit duruyor gördüğümüz hareketli imiş.<sup>(1)</sup> Çölde uzaktan gördüğümüz suların serap olduğunu, yanına yaklaşıncaya anlamışız. İnsana, hatta dış âlemin hakikatından şüpheler böyle gelmiş. Bu konu biraz daha derinleştirilince nesneleri temel hakikatı ile değil, kendi hislerimizin icaplarına göre algıladığımızı anlamışız. Gözümüz tahminen saniyede 450 trilyon titreşim yapan ışığın aşağısında, yine tahminî olarak 750 trilyon ışık titreşiminin üstündeki ışık titreşimlerini idrak edemiyoruz. Fakat bu sınırlama indî (rölatif) değil midir? Mesela duyularımız kırmızı ötesi (l'infra rouge) ile mor ötesi (l'ultra violet) renkleri algılayacak şekilde olsaydı, bütün dünyayı olduğundan daha farklı bir biçimde görecektik. Bazı hayvanların duyu organları başka türlü olduğuna göre, acaba onlar yaşadığımız şu dünyayı bizim gibi mi görüyorlar? Algıların hayallerimizde, farklı bir biçime dönüştüğü tecrübe ile ortaya çıkmıştır.

(1) İmtiyaz-ı sâbit ve seyyar-ı müşkildir hayâl

Zan eder segân keştî sâhil-i deryâ yürür.

Râgıb Paşa

Duyularımızın yanılmasına, hafızanın hataları ve aklî istidlâllerdeki yanlışlıklardan başka filozofların ve bilim adamlarını düşüncelerindeki farklılaşma da buna eklenince, bu şüpheler büsbütün artar. Mesela **Thales** suyu nesnenin aslı saydığı halde, **Heraklit** “diri ve düşünen” ateşin, **Anaksimenos** “sonsuz ve diri” havanın, **Anaksimandros** “belirsiz”in nesnelerin aslı olduğunu kabul edip savunmuş. **Anaksagoras** “bütün eşya amâ'da idi. ‘Akıl’ onları düzenledi” diye iddia etmiş. İşte ilk **İndiyye** (görecilik, relativisme)<sup>(1)</sup>, **İnâdiyye**<sup>(2)</sup> ve **Laedriyye** (bilinemezlik, agnosticisme)<sup>(3)</sup> nin ortaya çıkışının sebebi bunlardır. Tevfik Fikret'in bu felsefî görüşlerden hangisine bağlı olduğu, tam olarak anlaşılamıyor. Fakat onun, daha çok, **Pyrhon** mesleğine yakın olduğunu zannediyorum. Zira bir hüküm vermekten kaçınmakla, “Kim bilir belki hepsi vehmiyyât” demektedir. Yok, belki de var, âhiret de belki varmış! Zavallı ne, var, diyebiliyor, ne de inkâra cesâret gösterebiliyor. Ancak **Pyrhon**

(1) İndiyye (Rölativizm, görecilik, izâfilik): Bütün bilgilerimizin bizzât bize göre, ölçülerimize ve duyularımıza göre izâfî olduğunu, bizim mutlak ve yakînî bilgiye ulaşamayacağımızı, bizim ancak fenomenleri ve onlar arasındaki ilişkileri bilebileceğimizi ileri süren felsefî sistem.

(2) İnadiyye (Pironculuk, mutlak şüphecilik): Eşyanın hakikatlarını inkar eden, olumlu veya olumsuz kanaata varmayan felsefî bir görüş. İnsan düşüncesinde metafizik uydurmalara bir tepki olarak beliren şüphecilik Antik Çağ Yunan bilginleriyle başlar. Bu, Pyrrhon'un öğretisi olup, kökten şüphecilik şeklinde bilinir.

(3) Agnosticisme (bilinemezlik, lâedriyye): Nesnelerin kendiliklerinin hiç bir zaman bilinemeceğini ileri süren felsefî sistem. Tarihî olarak bilimin denetiminden yoksun olan insan düşüncesinin düştüğü büyük yanılgılara tepki olarak belirmiştir.

hiç bir şeyi tasdik etmemekle **Ataraksiya**'yı yani, kalp huzurunu, sağlamanın mümkün olacağını öğretmişti. Bu filozofa göre fazilet, her konuda bu kalp huzuruna sahip olmaktan ibâretmiş. Fakat Tevfik Fikret'in şüpheciliğinden bu şekilde felsefî bir amaç gütmeyişini de açıkça görüyoruz. **Pyrhon**'un bu "bilmem"cilik sisteminden dolayı, öğrencisi **Timon**'un onu nasıl övdüğüne bakınız: "Ey muhterem üstâd! Ey **Pyrhon**! Safsatacı (Sofist)ların mânasız düşüncelerinden, nefsini nasıl kurtardın. Sırf cehâlet ve safillik bağlarını nasıl kırdın, **Yunanistan**'da rüzgâr nereden esiyor, veya eşyanın başı ve sonu nedir, diye aramaya hiç tasalanmadın." Acaba Tevfik Fikret de bu kadarcık bir kalp huzuru elde edebilmiş miydi? Şu kadar var ki, böyle bir huzuru, onun eserlerinden çıkarabilmek mümkün değildir.

## ŞÜPHE

Ah bu şüphe, insanı yavaş yavaş kemiren ve ağır ağır öldüren ne korkunç bir hastalıktır. Fakat ne olur, bu şüpheciler **Spinoza**'nın öğüdünü biraz dinleselerdi! **Spinoza**; "Gerçek agnostik (bilinmezci)in görevi, susup oturmaktır" demişti. Onlar bu öğüdü dinleseydiler, zararı hiç olmazsa kendilerine olurdu. Halbuki onlar, gönüllerde gevşeklik ve tembellik doğurarak ilerlemeye engel oluyorlar.

Yukarıda şüphenin, bilimsel gaye ile şartlı olması durumunda, ne kadar makbûl olduğunu söylemiştim. Fakat bizim, burada hastalık dediğimiz şüphe için, bir defa da Dr.

**Paul Sollier**'in şu sözlerini dinleyiniz: "*Şüphe, aksine halledilmedikçe, şuur halinde varlığını sürdürür ve bütün ruhi hallerimize yayılır, zihnî faaliyetlerimizin her yanına uzanıp hücum eder ve bu şekilde hayatımızda gitgide daha büyük bir karışıklığa sebep olur. Bu şüphenin insan üzerinde bedenî, ahlâkî ve zihnî kötü etkileri vardır.*"

## ŞÜPHENİN BEDEN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Şüphe, insanın tavır ve hareketleri üzerinde katılık, sıkıntı ve beceriksizlik meydana getirir. Binaenaleyh şüphe sahibi, imkan elverdiği ölçüde, bu sıkıntıdan kurtulmak için hareketlerini en gerekli hususlara hasreder. Bedenî sporlardan, oyunlardan çekinir, zira bu tip insanlar çok yorgun düşerler.

## ŞÜPHENİN ZİHNÎ ETKİLERİ

Bu hastalığa yakalanan kişi, devamlı ve ciddi bir zihnî çabaya muvaffak olamaz. Beyni az çok uzun müddet, böyle bir şüphe dalgalarıyla sallanmış bir adamın, zihnî güç sarfedebilmesi oldukça zordur. Onların dikkatleri de zayıftır. Zihinleri cevval değildir. Hafızaları azalır. Kendilerindeki duyumlar, fikirler ve alakadârlık çemberi gitgide daralır. Kısaca, her iş, onlara göre gittikçe imkânsız bir hâle gelir. Sadece tenkid fikirleri varlığını sürdürür. Bununla birlikte, çoğunlukla onların zihnî canlılık çemberi darlaştıkça, beden sağlıklarında mükemmel bir denge ortaya çıkar.

## ŞÜPHENİN AHLÂKÎ ETKİLERİ

Duyumların, eğilimlerin, kısaca kişiliğin en gizli ve samimî temelini oluşturan şeylerin, maruz kaldıkları sarsıntı ve birbirine zıd dalgalanmalar, şüpheli insanların zihinlerinde meydana getirdikleri sonuçların bir aynısını da, ahlâkî alanlarında oluşturlar. Davranışlarında beceriksizlik, sıkıntı ve harekete geçirici fikirlerinde karışıklıklar oluşan kimseler ürkek ve bencildirler. Bunlar muhabbet meclislerinde eğlenceye ve safâya rağbet ettikleri halde, herkesten kaçmak ve tenhada yalnız yaşamak isterler, bu nedenle çoğu kez, üzüntü ve sıkıntıya düçar olurlar. Özgür bir düşünmeden yoksun oldukları için, asla rahatça eğlenemezler. Manevî dirençleri zayıflar, bazan da hiç bir şeyden etkilenmeyecek bir hâle düşerler. Bazan manevî kişilikleri o derece bozulmuş bulunan büyük şüphe sahibi kişilerin çoğunda, kendilerini kontrol duygusu zayıflar. O vakit insanlar, hadiselerin tesadüf elinde oyuncak ve hakikattan şüphe duyan zihinlerinin esiri olurlar.

## ŞÜPHENİN SOSYAL SONUÇLARI

Hayatın bazı durum ve olaylarında tesadüfen şüpheyeye düşmüş bulunan bir kimsenin gerek menfaatları, gerekse görevi, ihmâle uğrar. Tereddüd ve şüpheyeye tutulan kimseler, bazı durumlarda, sorumluluğu üzerine alıp hareket etmek gerekirken, ya geri çekilerek, yahut istenen ânda hareket etmeyerek çok önemli faydaları tehlikeye atarlar. Savaş veya siyasette iş başına geçenlerin tereddüd ve şüphesi, ne kadar tehlikelidir! Kendinden şüphe eden kişi, başkalarına nasıl güven verebilir? Zira şüphe edilen şeyin ko-

nusu veya şekli, ne olursa olsun, bunun hakikati, kendinden şüphe etmektir. İnsan kendinden şüphe ederse, hayatta nasıl hareket edebilir? Kendi namına hareket edemeyen, başkalarının hesabına hareket edip onları harekete geçirebilir mi? Her yeni şey, insanı ürkütür ve ona uymakta acz gösterilirse ilerlemeye nasıl yardımcı olunabilir? Bununla birlikte şüphecilerin çoğu, gerici ve ilerlemeye karşı iseler de, bazıları da bunun aksine, ileri gitmek isteyenler ve hatta azgınlardır. Zira şüphecilerin diğer bir açık özelliği de, birden atılmaktır. Bulunduğu ihtiyatlı vaziyetten çıkmaya karar vermiş ürkek bir kişi kadar cür'etli insan bulunmaz; bu şiddeti, ona gerçekte sahip olmadığı bir kuvvette de sahip olduğunu vehm ettirir. Kısaca, şüphecilerin ne işlerinde, ne de düşüncelerinde, itidâl yoktur. Ya pek fazla, veya pek az! Mevkilerini, mesleklerini, memuriyetlerini sorumluluk korkusu ile terkeden ne kadar adam vardır! Bazılarının zannına göre, bu hal irâde yokluğundan kaynaklanır. Hayır bu hal, sağlam ve sür'atli bir karar vermemekten, hayata ait olaylar ve hallerin bize sunduğu çeşitli çözüm şekillerinden birini tercih edememekten kaynaklanır. Bunun içindir ki, erkek ve kadın nice kimseler, hayat ve geçim zorluklarına meydan okumaya cesâret edemiyorlar, yahut hayatın bekârlık, evlilik, bir mesleğe girme ve bir derece sorumsuz bir makâmdan, sorumluluğu bulunan makama yükselme gibi nâzik anlarında hastalıklı bir şüphe içinde mahvoluyorlar. Nice kadınlar nikâhlarına tâlib olanlardan birini tercihe karar veremedikleri için, sonunda evde kalıyorlar! Sosyoloji açısından böyle bir tavır ve hareketin sonuçları, üremeye ve cinsini korumaya engel olacağı için vahim olmaz mı? Şüpheci, atılgandan daha kötüdür.

Zira atılğan hiç olmazsa hareket edebiliyor, onu yönetmek mümkündür. Fakat şüpheci, yalnız kendisi tembel ve boş oturmakla kalmaz; başkalarının da hareketine, itirazlarıyla, eleştirileriyle, aşırı tembellik ile engel olur. Şüphe, başkalarının şevkini kıran bir şeydir. Özet olarak şüphecilere, mütereddidlere acımalıyız, çünkü, hayatları manevî ve sürekli bir sıkıntı içinde geçmektedir. Ancak, bu şekildeki şüpheci kişilerle arkadaşlık yapıp onunla beraber bulunanlar, acınmaya daha çok muhtaçtırlar.

\* \* \*

Şüpheciliğin, çeşitleriyle dayandıkları delilleri, çürütmek için, felsefe kitaplarında verilen cevapları, burada yazarak sözü uzatmayı uygun görmüyorum. Bu konuda etraflı ve detaylı bilgi almak isteyenlere **D. Mercier**'nin "**Criteriaologie Générale**" adlı eserinin 74 ncü sayfasından itibaren okumalarını tavsiye ederim.

### KÖTÜMSERLİK (PESSIMISM)

Tevfik Fikret'in şiirinde tartışılacak ikinci noktanın, bu dünyadaki maddî ve manevî sıkıntılardan şikâyet olduğunu söylemiştim. Kötümserlik, bu şikâyetlerden ibârettir. Şâirimiz de bu görüşte olduğu için insan hakkında şunları söylüyor:

*"Kimbilir belki aslımız toprak  
Bunu bir muztarib çamur yapmak  
Ki mesâmâtı kanla, yaşla dolu  
Hangi hâin tesâdüfün işi bu?"* diyor.

Her şeyden önce şunu söylemeliyim ki, bu mesele Tevfik Fikret'ten çok önce, asırlarca zihinleri oyalamıştı ve oyalamaya da devam ediyor. **Hindistan**'da **Boudha**, kötümserliği bir mezhep derecesine yükseltmiş idi. Bu görüş Budizmin dışında da yayılmıştır. Bha-trihari adlı, kasıdelelerinde beşerî varlıktan bakınız nasıl yakınıyor: "İnsanın ömrü yüz yılı geçmiyor. Bunun yarısını gece alıyor, geri kalan yarısını da çocukluk ve ihtiyarlık devreleri işgâl ediyor, arta kalan zamanda hastalıklar, ayrılıklar ve günlerin değişmesi ile, başkalarına hizmetle ve buna benzer işlerde didişmekle geçiyor. O halde, mutluluğu, dalgaların suda meydana getirdiği kabarcıklara benzeyen bir varlığın neresinde bulmalı?" "İnsanın sağlığını hastalıklar, endişeler tahrib ediyor, mutluluğun indiği yere, hemen felâket, kapı açılmış gibi giriyor; ölüm, bütün varlıkları, birbiri ardınca yakalıyor. hiç kimse ona direnemiyor".

Bu kötümserlik felsefesi<sup>(1)</sup>, **Hind**'den **Mısır**'a geçmiş, orada milattan üçyüz yıl önce **Hegesias**, onu var gücüyle

---

(1) Kötümserlik (pessimisme, bedbinlik): Her şeyi kötü gören, ya da kötülüğü iyiliğe egemen sayan düşünce. Bu felsefeyi Arthur Schopenhauer (1788-1860) "evren, birbirlerini sonsuz olarak yiyenlerin yeridir. Acı sevinçten çoktur. Var olmak, acı çekmek anlamını taşır. Hiç doğmamış olmak, doğmuş olmaktan çok daha iyidir. Olumlu mutluluk, sonsuz bir kuruntudur. İnsan olsa olsa, olumsuz bir mutluluğa erişir ki, bu da acıların kısa sürelerle azalmasından başka bir şey değildir. Ben, bir deneyler ve gözlemler dünyası içindeyim. Ne ilk, ne de sonla uğraşırım. Bulabildiğim, bu deney ve gözlemler dünyasının gerçeğinden ibârettir" şeklinde sistemleştirmiştir. (Sa-deleştirenin notu)

öğretmeye başlamış, fakat Mısır hükümdârı **Batlamyus**, insanlara hayattan nefreti öğreten **Hegesias**'ın okulunu kapatmış ve onu da sürgüne göndermişti.

Artık bu eski zamanları bırakalım da biraz daha bize yakın olanlara geçelim. Yazar **Bayle**, yayınladığı tenkidî ve tarihî bir sözlük (sene: 1697) de, Allah'ın adâletini, insanların isteme ve seçmelerini inkâr etmişti. İşte onun bu konudaki itirazlarını çürütmek içindir ki ünlü filozof **Leibniz** (1646-1716) "**Théodicée**"sini yazmıştı<sup>(1)</sup>. Bu filozof diyor ki, kötülük nereden geliyor diye soruyorlar?

Si Deus est, unde malum? Si non est, unde bonum? Yani kötülük vardır. O halde iki şıktan birisi, yani Allah, ya ona engel olmamış, o takdirde âcizdir; yahut engel olmaya gücü yetiyor idi, ama bunu istememiş, o halde "**Nâfi**" (Fayda verici) ismine lâayık değildir. İşte bu bakımdan sonuçta, Allah'ın ya kudret veya âtîfetine ve her iki durumda ilâhî yardımına karşı çıkıyorlar". **Théodicée**'nin içerdiği muhâkemeleri, burada tekrarlamak uzun olur. Fakat başlıca düşüncelerini, daha bazı mütâlaalar ekleyerek özet olarak yazarsam uygun olacağını zannediyorum.

(1) Bayle'in kitabını okuduğu vakit Prusya kraliçesi Sofia Charlotte pek etkilenmişti. Bu sebeple, buna bir reddiye yazılmasını Leibniz'den ricâ etmişti. İşte "Theodicée", bu rica üzerine Leibniz tarafından, Fransızca olarak kaleme alınmıştı. Fakat bu risalenin yayınlanmasından önce Bayle ölmüş buunuyordu. Şunu da haber vereyim ki, "bilcümle şekiller altında kötülüğün varlığı" "ateistlerin en çok beğendikleri ve dayandıkları bir delildir.

Kötülük ya fizik ötesine ait, ya cismânî, ya da ahlakî olabilir. Metafiziğe ait kötülük, yaratıkların noksanlığından dolaydır. Cismanî kötülük elemenden, manevî kötülük de günahattan ibârettir. Bizzat kötülük bir varlık değildir, ancak varlığın bir arazı (ilinek)dır. Onun fiilî hakikatı, varlığın bir aybı, bir noksanı olmaktan ibârettir. Bir varlığın iyiliği, onun düzen ve tertibe uygun olmasıdır. Bu düzen ve tertip, gerek araçları amaca bağlayan, gerek bir bütün içindeki kısımları ve parçaları birleştiren düzen ve tertip olsun, eşittir.

Metafiziğe ait kötülük, işin aslında bir kötülük değildir. Bu, Allah'tan başka bütün varlıkların sınırlı olmasından kaynaklanır. Allah'tan yarattığı şeyleri, kelimenin mutlak mânâsına göre, en mükemmel olarak yaratmasını istemek bir çelişkidir: Noksan, bütün mümkün varlıkların vâcib olarak mâhiyetine dâhildir. **Phenelon**'un ifâdesine göre, mahlûkatta hiç bir noksan bulunmasaydı "Hâlık" (Yaratıcı) olurdu. Zira tam ve en mükemmel olmak Allah'a mahsustur.

Cismanî kötülük, tabiatta açıkça görülen düzensizlikler nedeniyle, his taşıyan mahlûların ızdırabından ibârettir. Bununla birlikte, cismânî kötülükler genellikle tahâyryül olduğu için daha azdır. Evvela, hayvanlar ızdıraplarını düşünmedikleri için zannedildiği kadar ızdırap çekmezler. İnsanlara gelince, onlar ızdıraplarını kendileri hazırlarlar. Kısaca cismânî kötülükler, ya fitratımızdan veya eşyanın tabiatından veyahut eşyayı ve zatî kuvvetlerimizi kötüye kullanmaktan doğar.

İnsanın bedeni, hayvanın bedeni gibi tabiatı itibariyle bozulmaya kabiliyetlidir, eleme ve ölüme marûzdur. Eleme mârûz kalmaması için, hissedici olmaması, yani elem gibi lezzeti de duymaması gerekirdi. Hissî hayatta hareketlerin icabettirici sebepleri, duyumlardır. Eğer bunlar yardım görürse, lezzetli; direnç ve engel ile karşılaşırse tatsız olurlar. Lezzet ve elem hissî veya hayvanî hayatın aslî sebepleri-  
dir. Seçme ve isteme manevî hayat bünyesine dahil oldu-  
ğu gibi, lezzet ve elem de hayvanî hayatın terkibine girmiştir.

Oldukça geniş bir açıdan, “cismânî, zihnî ve ruhî lezzet”, iyiliği gösterir, fakat bizzat iyilik değildir. Çoğunlukla ona karşıdır. Faziletli kişi, iyilik yapmayı zevke tercih eder.

Elem de, genel olarak kötülüğün alâmetidir, fakat bizzat kötülük değildir; elem çoğunlukla bir iyiliktir. Bu lezzet ve elem, kendilerini doğuran fiiller üzerine etki ederler. Şayet itidâl derecesinde iseler, o fiilleri genel olarak uyarırlar. Aşırılık derecesine çıkarlarsa, o fiilleri zayıflatır ve felce uğratırlar. Çalışmanın meyvesi olan lezzet, o çalışmayı artırır ve olgunlaştırır. Bu bir uyarıcı ve mükâfattır. İnsan, ancak bir iş yaparken zevk duyar. Ve bu zevki duyarak, o işi daha iyi yapar. Zevkin tehlikesi, onu muntazam bir çalışmanın meyvesi olarak değil, bizzat bir amaç diye aramaktır. Zevk böyle aranırse, yine zevkin kanunu insanı cezalandırır. Zira akıl yolundan sapar, gevşer ve zevk meydana gelmez. Özellikle zevk kastedilmiş olduğu için, zevk

kaybolunca, çalışmayı teşvik eder ve harekete geçirir. Hazır olunca onu uyuşturur ve sinir gücümüzün bütün zembereklerini çözer. “İyilik arzusu ve gelecek kötülükten korkmak, bizi bunlardan birini elde etmek ve diğerini çevirmek vasıtalarını bulmaya sevk eder. Izdırap, yükselmenin uyarıcı âletidir. Izdırap çekmeyen bir insan, ne bilir?” İnsanda aklî hayatın ve seçmenin gelişip olgunlaşması, ruhî gücün, sabrın, cesaretin, yani kuvvete ait bütün faziletlerle yumuşaklığa, başkalarının ızdırabından etkilenmeye, acımaya bağlı olup ruha incelik veren faziletlerin yayılması (yerleşmesi), ancak, mücadele sayesinde, yani ızdırap çekerek sağlanabilir<sup>(1)</sup>. En sıkı bağların, sıkıntı ve elem çekerken meydana geldiği denenmiştir. Uygulaması hiç bir zorluk ve zahmete bağlı olmayan faziletin ne değeri olur? Izdırapın her mezhepte ve her millet tarafından tasdik gören diğer bir fazileti daha vardır ki, bu onun günahlarının kefareti olması ve iradeyi yeniden tanzim etmesidir.

(1) Şair Mousset'nin “Ekim Gecesi” adlı şiirindeki şu beyti ne kadar anlamlıdır:

L'homme est un apprenti, la douleur est son maitre.

Et nul ne se connait tant qu'il n'a pas souffert.

Yani: “İnsan bir çıraktır. Öğretmeni ızdıraptır. Ve hiç bir kimse, meşakkat çekmeyen adam kadar kendini tanımaz.”

\*

\* \*

Malûm olur meşakkat ile kadri devletin

Olmaz husûl kâm-ı cihân bî ta'b lezîz.

Valî-i Âmidî

Binaenaleyh, lezzetin çekiciliğine veya ızdırabın iticiliğine kör gibi kapılmak yerine, iki olayın hangi amaca yönelik olduğunu hatırlamak gerekir: Makûl bir lezzetten, ölçülü olarak payını almak, ahlâkî ilerlemeye faydalı veya lüzûmlu olan elemi kabul etmek. Tarih, günlerin geçmesiyle, nefsinin süslemiş nice kişiler görmüştür.”

Cismanî düzensizliklerden Allah'ın hikmeti aleyhine bir delil çıkarmak için, yaratılışa ait genel planını bilmek ve cismânî kötülüğün daha yüce bir sınıftan iyiliğe bir vasıta olmadığını kesin olarak açıklamak lazımdır. Gerçekten genel düzenin sağlanması için, ârâz olarak bazı şeylerin yıkılıp yok edilmesi gerekir. Bu düzen, zarurî olarak günahkarların cezalandırılmasını da icap ettirir.

Ahlâkî kötülüğe gelince, bu, elem gibi, mânevî fıtratımızın kanunları icabından değildir. Fakat onun imkânı, insanî fıtrattaki iyiliklerden büyük bir kısmının şartıdır. Zira bir hata yapabilme gücü, cüz'î irâdemizin sonucudur. İşte bu seçme sayesinde ki, insan fiillerine sâhip, fazilet ve meziyete hak kazanmıştır. Allah'tan insanın artık insan olmamasını istemek demektir. Şu halde ahlâkî kötülük, insanın cüz'î irâdesini kötüye kullanmasından doğar. Gerçekten, fâilde etkili olan, yine Allah'tır. Fakat kötü bir işte, nisbet mahlûkadır. Şunun gibi: Topal birinin hareketi, ondaki hareket ettirici kuvvetten doğar. Fakat aksaklığı, bacaklarının ayıp ve kusurundan dolayıdır.

Şerli ve hâin kişilerin refah içinde yüzdükleri halde, hakkaniyet ve fazilet sahipleri sıkıntı ve sefalet içinde eziyorlar. Bu da olayların dışına bakanların gözünde, Allah'ın adâletiyle uyuşur olarak kabul edilmiyor.<sup>(1)</sup> Fakat bütün bu durumlar için:

“Hangi hâin tesadûfün işi bu?”

mu demek uygundu? Yoksa 1775 senesinde şiddetli bir zelzele **Lisbon**'u yıktığı ve 35.000 insanı öldürdüğü vakit, bu olaydan etkilenecek, kötümserlik gösteren **Voltaire** kadar olsun:

*Un jour tout sera bien, voilà notre espérance  
Tout est bien aujourd'hui, voilà l'illusion.*

demesi mi ihtiyata uygun olurdu.<sup>(2)</sup> Tefvik Fikret'in şu “hâin tesâdüf” ü bana zorunlu olarak **Schopenhauer** ile öğrencisi **Hartmann**<sup>(3)</sup>’ı hatırlatıyor. **Schopenhauer**'a göre, bu dünya, mümkün âlemlerin kötüsüdür. Bu âlemi akılsız ve maksadsız, kör bir kuvvet yapmıştır.<sup>(4)</sup>

(1) Ne kadar akıllı ve olgun kimseler vardır ki geçinemiyorlar. Ne kadar ahmak ve tedbirsiz kimseler var ki müreffeh yaşıyorlar. Bu hal, akılları hayrette bırakmış ve nice âlim ve müdakkikleri zoru zoruna dinsiz etmiştir.

İbnü'r-Râvendî

(2) Bir gün her şey düzelecek, işte ümidimiz bundan ibârettir. Bu âlemde her şey iyidir, işte tevehhüm de budur.

(3) Karl Robert Hartmann, Berlinde 1842'de doğmuştur. 1858'de Topçu Okulu'na girmiş, orada parlak bir mevkiye ulaşmak üzere iken, bir kaza nedeniyle, askerlikten istifâya mecbur kalmıştır; başlıca eseri: Philosophie de l'Inconscient'dır.

(4) Schopenhauer'a göre bu bir kör irade (Blinder Drang)dir.

Kötülük, yaşamak istemek gibi akılsızlıktadır. Bunun ilacı ise, açıklık vasıtasıyla intihardadır. Bu görüşe karşı **Ca-ro** diyor ki: “Felâketin büyüğü insan olmak değil, insan olduğu halde, ne sebeple bir hayvan olmadığı için canı sıkılacak kadar kendini hakîr görmektir.”

**Hartmann**’a gelince bu filozof da âlemin illetinin, kendini bilmeyen bir fikir olduğunu serd ediyor. İnsanlar hayat-taki büyük butlânı anladıkları gün, âlem kendini yok etmek isteğiyle, kendisini kurtaracaktır. Yükselmenin son sınırı yokluk imiş.

Yalnız **Schopenhauer**’la Tevfik Fikret arasında, şu önemli farka dikkat etmek gerek: Alman filozofu, kendi kötümserlik felsefesinden çok güzel bir acıma ahlâkı çıkar-mayı bilmiş ve insanlara bir kurtuluş ve selâmet yolu gös-terebilmiş. Ona göre acımak, ene(ben) ile ene olmayan, “ben ve ben’den gayri şeyler” arasındaki her seddi her en-geli kaldırdığından insana bütün varlıkların, yaratılış itiba-riyle ikiz olduğunu anlatıp öğretiyor.<sup>(1)</sup>

Hayatının son senelerini “**Âşiyân**”ında kapatan, he-men herkese dargın, herkesten ve her şeyden şüphe eden Tevfik Fikret, keşke Alman filozofunun tavsiye ettiği yolu da tervic etmiş olsaydı! Yahut insanların tesellîsi ve sükû-nu için, başka bir şey düşünmüş idiyse, bari onu da haber vermiş olsaydı!

---

(1) Schopenhauer, Le Fondement de la Morale.

Bununla birlikte, söz aramızda kalsın, gençliğinde frengi hastalığına yakalanmış olan Frankfurtlu o büyük fi-lozofun kötümserliği yaşı ilerledikçe geçmiş ve vefatından biraz önce daha 20 yıl yaşayabileceğini ümid ve temenni etmeye başlamıştı<sup>(1)</sup>.

Alman şâirlerinden **Heine, Nicolas Lenau** “Alem’in Gami” (**Weltschmerz**)’nı parlak bir dille terennüm etmiş oldukları gibi, Rus şâirlerinden **Pouchkine** ile **Lermontoff**, yazdıkları şiirlerde “Hayatın Amacı Nedir?” sorusunu sor-duktan sonra, buna insanı bir hayli yeis ve gevşekliğe dü-şüren cevaplar vermişlerdi. İngiliz edebiyatçılarından **Byron** ile, İtalyan şâirlerinden **Leopardi** de o kötümserler kafilesinin önünde bulunuyorlar.

Fakat tuhaf şey, hayattan o kadar bezginlik gösteren bu efendilerin öğretmenleri durumunda olan **Schopenha-uer**, az önce belirttiğim gibi, hayatının son senelerinde, yaşamaktan son derece zevk almaya başlamıştı. Haniyâ ölmek pek iyi imiş, **Nirvana**’ya<sup>(2)</sup> dönmeli imiş. Diğer kö-tümser filozof **Mainlander** de mezara girme zamanı yakla-şınca, fikir değiştirip, yaşamayı tercih etmişti. Hele bu filo-zoflar son günlerinde, bir güzel kadına gönüllerini kaptır-

---

(1) Deli doktorlarından Moebius, Schopenhauer hakkındaki bilimsel eserinden. Uber Schopenhauer, Leipzig 1899.

(2) Nirvana: Budizm’de, ruhun bir bedenden diğerine geçmesi olayının son bulunduğu (durdugu) en yüksek basamak. Bedenî isteklerden kurtulunmuş, tam bir huzur durumu, evrenin ruhu ile bir olma.

miş olurlarsa, hayatı pek sevimli, pek güzel görmeye başlamış olmalılar. Bunun en güzel örneği **Goethe**'dir. Bu büyük dâhî 74 yaşındayken güzel mavi gözlü, siyah saçlı, kanı sıcak ve neş'eli, henüz ondokuz yaşındaki dilber (**Ulrike de Lewetzow**)e tam bir harâretle gönül bağladıktan sonra, hayatı ne kadar tatlı görmüştü!.. **Goethe**, gençliğindeki aşırı kötümserliğini, meşhur **Werther** romanında pek siyah ve insanı ağlatan, bitiren sahifelerle anlatmıştı. Fakat yaşı ilerlemiş **Goethe**'yi, şaheseri olan "**Faust**"unda ne kadar değişmiş buluruz. 80 yaşında iken bile, maddî, manevî bütün gençlik gücünü güzelce koruyan bu bâdeperest (içkici) eşsiz üstad hayata ne kadar sarılmıştı! **Faust**'un ikinci bölümünde dilber **Helen**'e yöneltilen o içli seslenişler ne kadar sıcaktır!

\* \* \*

Bizim şâirlerimizin terennüm ettikleri kötümserliklerine, yine de inanmıyorum.

*"Gelmeseydin âleme ma'dûm (yok) olaydım keşke!"*

diyen şâire buyurun dönmeniz için tantanalı bir cenaze alayı da tertip edilecektir, denilseydi, kim bilir nerelere gilinecekti?

*Âsûde olam dersin eğer, gelme cihâna*

*Meydana düşen kurtulamaz seng-i kazâdan*

diyen **Ziyâ Paşa**'ya, buraya gelirken fikrini almışlar mı? Alırlarken de, kendisine gitmek istermisiniz, demişler mi!

Her halde böyle insanı, zaaf ve terdüde, gevşeklik ve yaise sevkedecek sözlere önem vermeyerek, hayatın her türlü problemlerini yenme sebeplerini sağlamaya çalışmıyoruz.

\* \* \*

### ÜÇÜNCÜ NOKTA: TANRITANIMAZLIK<sup>(1)</sup>

"İnsanlar, **Allah**'ı büyüklük arşından indirdikleri halde, ne burçlar yıkılıyor, ne yıldırımlar düşüyor, ne kasırgalar esiyor, ne cehennemler kaynıyor. Kimsenin aldırıldığı yok! Aksine her tarafta bu manzaraya karşı kah kah gülüyorlar."

Tevfik Fikret'in özeti bundan ibâret olan beytleriyle kızıl bir tanrıtanimazlık sergilediğini yukarıda kaydetmiştim. Fakat onun bu taşkınlığı sırasında, nasıl bir duyguya kapıldığını, doğru olarak bilmek isterdim. O, şüphe yok ki insanlara dargındı. Zira onun gözünde, insanların hepsi ahmak, hepsi hilekâr, hepsi bencil ve belki hepsi kirli idi.

*"Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk ü dırahşân!"*

*(Kaç alın vardır, çıkacak parlak ve temiz)*

diye soran şâirimiz, kaderi ve talihinden de şikâyetçi idi. Öyle ya, parlak şâirâne dehâya sahip bulunduğu halde,

---

(1) Atheisme (Tanrıtanimazlık): Allah'ın varlığını, yani âlemde derûnî, haricî ve üstün bir sebebi inkâr eden felsefî meslek. Bu meslek, Allah'ı, ruhu, hayatı inkâr ederken, âlemin, bir takım tesadüf kombinasyonlar ile meydana geldiğini kabul eder. Tabiat olaylarının açıklamasında, sebep tanımaz.

değerini bilememişlerdi. **Galatasaray** müdürlüğünden bile çıkarmışlardı. Takdir edilememek yetişmiyormuş gibi, başına bir de diyabet (şeker hastalığı) musallat olmuştu. Haydi o câhil insanlar, onun değerini bilemiyorlar, **Allah** olsun onu bu hastalıktan koruyabilirdi ya! Fakat **Allah** da aldırmamış, çünkü âcizdir. Hem baksanıza, onu yüzlerce asır oturduğu büyüklük arşından kaldırıp yere çaldıkları halde, hiç bir şey yapamıyor. Onun bu düşüşünden, gök kubbesinin bir çivisi bile oynamadı, ne olur insanların başına bir kaç yıldırım düşseydi, bir iki kasırga kopsaydı! Hayır, hayır, tabiatla bir inilti bile yok. Aksine her tarafta bu düşüşe kah kah gülüyorlar. Şu halde şâirimiz, artık bütün intikam alıcı öfkesiyle ferah ve özgünlü:

*“Kızbe yalnız riyâ ve humk ağlar.”*

(Yalana, sadece gösteriş ve ahmaklık ağlar)

demekte, kendisini haklı görmüş! Gerçekten dünyada doğru sadece şâirimiz, samimi yalnız o, akıllı yalnız Tefvik Fikret değil mi ya? Vah zavallı kötümser hasta! Fakat ona sorsak, büyüklük arşından yere atılan, hangi **Allah** imiş ve bunu yapanlar hangi insanlar imiş?

Bir zamanlar Yunanlılar, ülkelerinin en yüksek dağı olan **Olimpos Dağı**’nı tanrının evi zannederlermiş, **Zeus**’un tahtı<sup>(1)</sup> orada kurulu imiş. Fakat Tefvik Fikret şüphe yok ki bu veya şu milletin taptığı özel ilahları kastetmiyor.

---

(1) Zeus: Eski Yunan dininde, en yüksek tanrı. Gök, gök gürültüsü, şimşek ve rüzgârları idâre ettiğine inanılırdı.

O açıkça insanlığın taptığı **Allah**’a saldırıyor. Gerek **Kur’ân-ı Kerim**’de, gerekse **Tevrat**’da “**arş**” kelimesi kullanıldığı için, **Allah**’ı bir taht üzerinde oturan zâlim bir kral gibi düşünüyor. Gerçekten **Avrupa** kliselerinde **Allah**’ın, en büyük sanatkârlar tarafından yapılmış, insan şeklindeki çeşitli resim ve heykelleri vardır. Bunlara bakarsanız (haşâ) **Allah** bu kainatı yaratmak üzere altı gün çalıştığı için yorulmuş ve bu yorgunluk nedeniyle, Onu alnı buruşmuş, sakallı bir yaşlı bir adam hâlinde görürsünüz! Fakat insaf ediniz, hangi batılı bunlara **Allah** diye inanmış? “**Yaratılış**” bölümünün temsîlî bir hikâyesini göstermek için yapılmış bir sanat eseridir. Ayrıca, müslümanlarda, **Allah**’ın bu şekilde resmi, heykeli ve hayâli de yoktur. Gerçi **Kur’ân-ı Kerim**’de, “*Rahmân, arşın üzerine istivâ etti*” (Tâhâ(20),5) âyeti vardır. Ancak, hiç bir **Kur’ân** yorumcusu, arşa, taht; kuruldu (istevâ) fiiline de oturmak anlamını vermemiştir. Zira bütün kâinât Allah’ın arşı olup, istivâ da kahr ve galip gelmek demektir. Şu halde, müslümanlar arasındadır, göklerin bir yerinde tahta oturmuş, etrafını melekler kuşatmış, elinde saltanat asâsı, oradan aşağı hışım ve öfke ile bakan bir **Allah**, kesin olarak hiç bir zaman düşünülmemiştir.<sup>(1)</sup>

Şimdi, **Yunan** mitolojisinin boş efsanelerini, Tefvik Fikret’in günümüz insanlarına mal etmek istemesi, gerçekten

---

(1) Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın “el” ve “yüz”üne dâir geçen sözlere, maddî anlam veren “Mücessime” adlı sapık grup, alimler tarafından ittifakla şiddetle eleştirilmiştir.

çok üzücüdür. Şüphesiz ki bu “insanlar” sözü ile, sadece fikrî ve medenî seviyesi yeteri miktarda olanları kastettiği mi takdir buyurursunuz. Bu konuda, elbette, kendilerini mesela **Kanguru** denilen hayvan gibi, bir totem ile bir sayan<sup>(1)</sup> ve onu yakın akrabası sayan **Avustralya** yerlilerini kastetmiyorum. Şimdiki insanlar, **Allah**’ı kabûl ederler ve severler. Ancak O’nun hiç bir zaman bilimsel deney konusu olamayacağını da anlamışlardır. Gerçekten, sağda solda bir takım inkârcılar vardır. Fakat filozofların ve bilim adamlarının büyük çoğunluğu **Allah**’ı kabul etmekte ve O’na saygı duymaktadırlar. Bunların şu dosdoğru olan sistemlerine bağlanmak, hikmet ve ihtiyata daha uygun iken, niçin bir kaç bozuk düşüncelinin, sakat fikirlerini benimseyeyim? Ayrıca, desteklediği ve açıkladığı **evrimcilik (l’evolutionisme)** teorisiyle<sup>(2)</sup> bizi oldukça şaşırtan **Charles Darwin**’in bile, **Allah**’a inanmakta hayat ile kâinattaki kuvvetlerin, **Allah** tarafından yaratıldığını kabul etmekte

(1) Totem: İkel toplumların çoğunda aynı kabileye mensup fertler, kendilerini bir hayvan cinsi veya herhangi bir bitki ile akraba sayar. İşte o hayvan veya bitki, o kabilenin koruyucusu ve alâmeti sayılır ki, “Totem” denilen şey bundan ibarettir.

(2) Evrimcilik (Evolutionisme, tekâmüliyye): Tabiatı, hayatı, varlıkları, zihni ve toplumları, verâset, hayat kavgası, devamlı değişim ile mekanik ve zarurî olarak tabîî seçkinleşme kanunlarına indirgeyen, evrimi canlı cansız tüm varlıkların yasası kabul eden, reelin üstün şekillerini aşağı dereceden şekillerle açıklayan, değişmeyi eşyanın cevheri sayan felsefî sistem. Bu sistem Yaratıcılığa (creationisme) karşıdır. Zira evölüsyonizm, mekanist ve monisttir. O, bu yönü ile, insanı tabiata ircâ gayreti ile, materyalist anlayışa en büyük desteği temin eden bir sistemdir.

olduğunu görsem, artık bir daha tereddüde kapılır mıyım? Bu konuda **Darwin**’in en önemli bilimsel eseri “**Türlerin Kökeni**” (**Origin of Species**)’nin ondördüncü bölümünün beş ve altıncı satırlarındaki ifadelere bakmanız yeterlidir.

Günümüzün büyük filozoflarından **Bergson**’un çeşitli eserlerinin hiç birinde doğrudan doğruya “**tanrı**” meselesine dokunduğunu görmüyoruz. Fakat, özellikle “**Yaratıcı Evrim**” (l’Evolution Créatrice) adlı eserinden: “*Yaratıcı ve yapıp etmelerinde bağımsız, hem maddenin, hem de hayatın meydana getiricisi olan ve yaratma fiiline, hayat yönünde çeşitli bitki ve hayvanların evrimi ve değişimi ve insânî şahsiyetlerin teşekkülü vasıtasıyla devam eyleyen bir Allah fikri çıkarılabileceğini*”<sup>(1)</sup> kabul etmiştir.

Fakat efendim, bizim aklımız yok mu? Vicdanımızın her ân gösterdiği bir gerçeği, **Darwin** veya **Bergson**’un göstermeleriyle desteklemeye veya doğrulamaya neden gerek duyalım? Bu, bizim düşünce bağımsızlığımıza ters düşen ve insanlık onurumuzu zedeleyen bir şeydir. Önümüzde, dünyalar, güneşler ve her biri başka başka âlemler olan samanyolları, bazan gönülleri okşayan bir güzellikle, bazan korku verici bir heybet ve şiddetle, yüceliğini ortaya koyup durmaktadır! Onları kuşatan güçte ise, bir sonsuzluk, olanca büyüklüğü ile gözlerimizin önüne açılıyor! Biz bu okyanus içinde, bir damla bile değiliz. Fakat

(1) Bergson’un Pair de Thunque’ye yazıp, Etudes’nin 2 Şubat 1912 tarihli sayısında yayınlanan mektubu.

vicdanım, o sonsuzluğa çekilmekte, onun susuzluğu ile yanmakta. Âh o ünlü kâşif, bu şiddetli ihtiyacı ne güzel anlamış.<sup>(1)</sup> İskandinavyalı **Johan Bojer** adındaki bir yazar “**Büyük Açlık**” adlı romanında insanların vicdanındaki bu sonsuzluk ihtiyacını, bakınız nasıl inceliyor: “*özellikle servete, şan ve şerefe, bilgiye aç değiliz. Açlığımız ancak, sonsuzluğadır.*”

Bir yönüne bakmakla, “sonsuz” adını verdiğimiz güç, kendilerini yenmek mümkün olmayan kanunlarla, pek açık bir şekilde kendini gösteriyor. Evet, o kanunlarda bozulma ve değişme olamaz. Bütün tabiat olayları, insanı ne kadar hayrette bırakacak bir düzen içinde meydana gelmektedir. O kanunlarda biraz sapma olsa, ne kadar müthiş ve korkutucu sonuçlara neden olurdu! Rabbânî hikmetin açık işâretlerinden olan bu kanunlar sayesinde, yıldızların dönmelerinden iki güç meydana geliyor: Birisi merkezden dışarıdır ki, âlemleri eşit uzaklıklarda tutar; diğeri merkeze doğrudur ki, her şeyi onların yüzeyinde muhafaza eder. Yüksek göklerin şu mekanik düzeninde bir dakikalık, hatta bir sâniyelik bir duraksama olsaydı, bütün kâinât alt üst olurdu. Yıldızlar, hallâç pamuğu gibi darmadağın olurdu. Fakat tüm bunlar, öyle bir kolaylık, öyle bin incelikle meydana geliyor ki, hiç bir şeyin farkında bile değiliz. Hatta en büyük matematikçiler ve mühendisler arasında bile, dün-

(1) Fizik ve Geometri’deki pek önemli buluşları Pascal, “Traité de Vie” adlı eserinde şöyle diyor: “L’homme n’est prduit que pour l’infinité”.

yanın ve diğer gezegenlerin yüzeyinde, denizlerini, dağlarını, orada oturanları vs. tutmak için düzenlenmiş olan kuvveti kim hesap edebilmiş? (Bu satırların yazılış tarihinin 1926 olduğunu gözden uzak tutmayalım. Yayına hazırlayanın notu). İçi su dolu bir kâseyi çevirmeyi denesek, daha ilk anda üstümüz başımız sıırıslıklam olur. Denemeye biraz daha devam edersek, kasede bir damla su kalmaz. Halbuki içinde denizler ve nehirler bulunan o olağünüstü büyük kap, yüzyıllardır dönüp duruyor. Eğer merkeze doğru kuvvetler yer çekimi bir saniye duraklasa, bütün o sular uzaya saçılır, biz de susuzluk ve açlıktan ölürdük. Dünyanın güneşle arasındaki uzaklık, tam güvenli bir şekilde belirlenmiştir. İşte o sâyededir ki, gezegenimiz güneşin hayat veren ışınlarından yararlandığı halde, onun çok yüksek olan ısısından kavrulup yanmaz. Yahut güneşten pek uzak olmadığı için soğuktan ölmez. Kısacası, güneş ile gezegenleri arasındaki uzaklığın ne kadar olması gerekeceği mükemmelen halledilmiştir.

Fakat inkârcılar, bu kanunların ve düzenlerin kör bir kuvvet veya Tevfik Fikret’in tevehhümü gibi; hain bir tesâdüfün eseri olduğunu veya daha az saldırgan bir tâbir ile tabiatla bir otomatizmin valliğini iddia ediyorlar. Şu halde bir yaratıcının, bir düzenleyicinin varlığını düşünmeyi zor sanmış! Gerçekten Allahü Teâlâ âlemdeki işlere, bizim işlerimizi düzenlediğimiz gibi müdâhale etmez. Onun vasıtaları çok büyük ve son derece mükemmeldir. Fakat bu hal, onun müdâhelesine engel olamaz. Bu müdâhele yaratma

kanunlarını, mükemmel bir güç ve ustalıkla gerçekleşme ve istifâde etme mevkiine koyması, onların sınırsız olgunluğu ile desteklenmiştir. Kanunlar ise, düzenleyicisiz olmaz. Her tür, her varlık bütün evrim ve gelişimini, kendisine mahsus yapısını, kendi bünyesinde potansiyel olarak bulundurmaktadır. O çevresini kendisine ayırır, kendi varlığına, kendi gelişme ve büyümesine en gerekli olan şeyleri kendine uyarlar. Bu bakımdan, tavusun tüyleri, gülün kokusu ve rengi, kendiliğinden hazır olarak bulunan şeyler sâyesinde, o çekici güzelliğe, o hoş kokuya sahiptir. Halbuki o hazır olarak bulunan şeyler, bizim için geçerli değildir. Bizim için de bu şeyler böyle oluyor. Şöyle ki, insanın geleceği, yumurtanın içerdiği hücrelerde mevcuttur. Bili-min deney ve araştırmalarından önce, ahmakça zannedildiği gibi, tahtadan kazıdığımız heykelcikler gibi oradan çıkmıyor. Böyle bir şey imkânsızdır. Bu çeşit kendi kendine üreme, ancak aşağı varlıklarda görülmektedir. Halbuki küçük hücrelerin gelişmesi, mantıkî bir seyir takip eder. **Jinekoloji**,<sup>(1)</sup> bize onun çeşitli aşamalardan geçtiğini gösteriyor. Bu aşamalar, insanlıktan önceki merhalelerin aynıdır. Hücre, bu aşamaların her birinde, sonunda insana ulaşmak üzere, yeni özellikler kazanır. Bununla birlikte, çoğu kez, bu yavaş gelişimde, önceden var olan bir uzvun, basit bir sapması, gelişme kaydetmesi, yeni bir kabiliyetin oluşumuna yetmektedir. Tabiatıyla, oranı koruma şartıyla, maddeyi işleyerek, onun hiç bir zaman sahip olmadığı

(1) Jinekoloji: Kadın üreme sistemi ile ilgili hastalıklarla uğraşan bilim.

özellikleri icad etmiyor muyuz? Meselâ elimize bir kağıd parçası alalım, bu hiç bir işe yaramaz. Fakat onu katlamak suretiyle kutuya dönüştürebiliriz. O hep kağıttır, ancak bir kaç defa bükme, onu kutuya dönüştürmüş ve ona önceden sahip olmadığı özellikleri kazandırmıştır.

Her yerde her şey için geçerli olan, bu haldir. Kısaca, belirli bir plana uygun olarak tabiat işlemektedir. Tabiatın kendisine özgü tezgahları, dökümhaneleri ve fabrikaları vardır ki, orada nesneleri lehimler, çekiçe döğer, kalıba döker, karıştırır. Bunlar, bütün bu âlem içinde cereyan eder. Her şey bu gayeler için düzenlenmiştir. Şimdi kâinatın bir düzenleyicisi bulunduğunu inkâr etmek, bu düzenlemenin bize görünmemesinden değil, kesin olarak sağlıklı bir aklın yokluğundandır. Eğer hayvanların muhâkeme gücü olsaydı, bizim icad ettiğimiz âletler hakkında aynı inkârcı cevâbı kullanacaklardı. Onlara şu makinelerin işleminde insanların müdâhalesi olduğunu söyleselerdi, “hadi oradan, bu bir masaldır, yalandır” diyeceklerdi. Dolapların, pistonların, kendi kendine işlediklerini görüyoruz. Tezgahlarda testereler, rendeler, âletler aynı tarzda işliyorlar. Fakat o hayvanlar, bulundukları mevkiden yükselmeye muktedir değil, zihnî olarak soyutlamalara yeteneksiz, sadece gözlerinin gördükleri, kulaklarının duydukları şeylerle hüküm vermeye alışmış oldukları için, bir nokta kadar haklıdırlar. O makineleri yapmak için, önceden yapılması gereken çalışmalardan haberleri yok; madenleri topraktan çıkarmak, yumuşatmak için eritmek gerektiğini, madenin direncine göre hesaplanmış, ustalık ve vukufu düşünülüp

düzenlenmiş ve yapılacak işin durumuna göre tertib edilmiş bir plan icap ettiğini bilmiyorlar. Bu kadar bilgi ve ustalığa kabiliyetli varlıklar olduğunu varsaymak, kabul etmek, onlar için imkansız olurdu. Onlar bizim üstünlüğümüzü tanıyıp mühâkeme edememekle birlikte, seziyorlar. Onlara üstün gelişimizin nedeni, tabîi olarak budur.

Hayvanlarla aramızdaki uzaklık, ne kadar büyük olursa olsun, onların anlayışlarını bizimkinden ayıran bir sınır vardır ki, bunu az çok tahmin etmek mümkündür. Fakat bizimle sınırsız tabiat arasındaki uzaklığı tahmin etmek, imkansızdır. Bu hal, bizi şu masum hayvanlar seviyesine indiren, kainat hakkındaki boş hükümlerimizde, daha ihtiyatlı olmaya sevk etmelidir. Bizim, onlar gibi mazeretimiz de yok. Zira, kalbimizde bir öncesizlik ve sonrasızlık duygusu vardır. Bu duygu, ona yaklaşmayı denemek üzere, daha yükseğe kalkmakla bizi yükümlü kılmalıdır. Her ne kadar ona ulaşmak, gücümüzü aşıyorsa da, bu hâl, hiç olmazsa onun yaşanması mümkün olan kenarlarına sokulmamak için bir neden teşkil etmez. Bilim ve sanatlarda da böyle değil mi? Onların alanı sonsuzdur. Eğer bu nedenle onları incelemekten kaçınmış olsaydık, şimdi bulunduğumuz ileri dereceye asla varamazdık. Hepsini istemek, veyahut hiç bir şey istememek, akıl ve hikmete uygun değildir. Mümkün olana razı olmak, elbette tercih olunur. Bununla birlikte, bu kadarı da mühim bir bilgi hazinesi oluşturmaktadır. İlmî inceleme ve araştırmalar, o hazineyi sürekli ve azar azar, zayıf beyinlerimizin kabiliyetine uygun olmak üzere artırmaya müsaittir. Ayrıca, beynimizin bu zayıflığı,

ancak sonsuzluğa göredir. Zira kazandıklarımızın tümüne birden bakılırsa, aksine zihnî güçlerimizin fazlalık ve genişliğine şaşkırmaktan ve şaşkınlığımızı, bu muazzam tabiata da yükseltmekten kendimizi alamayız. Zira bütün ilerlemelerimizi ona borçluyuz. Bununla birlikte, ne kadar yücelir ve kuvvet kazanırsak, onun kuvvet ve haşmeti, o kadar çok açık hale gelecektir. Hiç bir zaman son sınıra ulaşamayacağız. Zira biz ilerledikçe sınırlar gerilemektedir, yahut sınır ve kenar yoktur. Yani, her zaman bilinmesi ve nüfûz edilmesi gereken bir şey veya sır kalacaktır.

Fakat, şu anda bulunduğumuz durumda kalacağımızı iddia etmeye kim cesaret edebilir? Şimdiye kadar geçtiğimiz aşamalar, göz önünde tutulursa, başka yavaş değişiklerin meydana geleceğini çıkarmak, yalnız câiz değil, hattâ mantıkîdir. O değişme meydana geldiğinde, daha yüksek aklî yeteneklerle donanacağız ve onlar sayesinde, bugün bize tamamen kapalı bulunan bilgileri ele geçirebileceğiz. Bu değişikliklerin, cismanî olmaktan çok, aklî olacaklarını tahmin edebiliriz. Açıktır ki dış şekil, şu âna kadar olduğu gibi, bu gelişimi takip edecektir. Eserden çok, sanatkâra, müzik üstâdına, daha gelişmiş, daha ince bir enstrüman lazım değil midir? Fakat öyle de olsa, bu insan bedeni, sürekli yok olmakla yüzyüzedir. Önemli olan husus, bedenimizin dış şekli bakımından tekâmül etmesi de-

---

(1) Edeb kelimesinden bazan "ahlâklı olma" diye tercüme edilen "moralite"yi kastediyorum. Zira "moralite" kelimesinin gösterdiği manayı "edeb" daha iyi ifade ediyor.

ğil, asıl önem, **akıl** ve **edeb**<sup>(1)</sup>e aittir: Zira insanlığın ilerleme kaydetmesi için gerekli olan harekete geçirici iki şey bunlardır.

Bu ilerleyiş, akılları durduracak bir hızda aşamalar yapmıştır. Günümüz biliminin verilerine göre, biz tahminen 30.000 yıldan beri varız<sup>(1)</sup>. Halbuki yine o bilgilerin ışığında, ırkımızın okyanusların derinliklerinde uyuyan sayısız küçük hücreciklerini kendi mertebesine çıkarabilmek için yüzlerce milyon yılın geçmesi gerekmiş. Bu milyonlarca yıl, ölümlü ve âciz insanların başını döndürüyor. Fakat sonsuzluk önünde, milyonlarca yıl veya bir dakika ve bir saniye nedir? Bütün bunlar sonsuzluk dalgası içinde boğulmuştur, sonsuzluğa göre, zaman yoktur.<sup>(2)</sup>

Heybetli bir yavaşlık içinde yatağı derin büyük bir nehir gibi, uzunluğu bizi sersemleten şu olağan üstü büyük devirlerde, dünya küresinin unsurlarının oluşması için gerekli olaylar, sıralar içinde peşpeşe akıp gitmiş. Nihayet insan ortaya çıktığında, onun bilim ve akıl ile işbirliği yapma-

---

(1) Bilimin son buluşları, Monsieur De Quatre Fage ile diğer antropolojistlerin, önemli çabaları, bizim yeryüzünde 100.000 yıl önce ortaya çıktığımızı gösteriyor.

(2) Antropoloji (İnsanbilim, ilm-i beşer): İnsan fenomenini inceleyen bilim dalı. İnsan, fenomen olarak, XVIII nci yüzyılda başlı başına inceleme konusu olmaya başlamış iken, ancak XX nci yüzyılda, insanbilim felsefesi şeklinde, bağımsız karakterde vücut bulmuştur. İnsanı tabiatın bir parçası olarak inceleyen öğretilerin genel adı "Antropolijim"dir.

sı sayesinde, ilerleme adımlarını hızla atmış. Demek ki, dâima ruhun ve nefis-i nâtika(akıl)nın üstünlüğü!

Yine ekleyelim ki, insan, ilerlemeyi ondan başka kimseye borçlu değildir. İnsana her zaman öyle yüce bir kılavuz gerekecektir. O olmasa ve insan tek başına kalsaydı tamamen acze mahkûm olurdu.

Bu girişlerden maksadımız, **Allah**'ın varlığını ispatlayan delillerden bazılarını ortaya koymaktır. Bu konuda felsefe kitaplarında ortaya konması alışılmış olan delilleri, belirli bir tertip hâlinde görmek isteyenler, o kitaplara baksınlar<sup>(1)</sup>.

Biraz önce "zaman"dan bahsetmiştim. Âlemdeki olaylarını üzerinde cereyan ettiği bir de mekan vardır. Burada, mekânın, **I'Abbe Th. Moreut** duymasın<sup>(2)</sup> aritmetik anlamıyla sonsuzluğundan da bahsetmeyeceğim. Sadece tartışmaya sebep olmamak için, yaratma işlerinin tamamlan-

---

(1) Özellikle Sivas milletvekili aziz dostum Şemseddin Bey'in "Felsefe-i Ülä"sından pek çok yararlanılabilir. Bu kitabın son bölümünü oluşturan 529-533 sayfaları arası, gerçekten ezberlenecek gerçekleri içermektedir.

(2) Devrimizde aritmetik bilimine ait çeşitli eserleri ile şöhret yapmış bir yazardır. "Les Confins de la Science et de la Foi" adlı eserinde şöyle diyor: "Sözün özeti, uzay kendi başına hiç bir şey değildir. Dıştaki mekâna gelince, bu da maddî şeylerden bağımsız ve ayrı değildir. Ve bu mekân dâima çokluğu gerektirir." diğer bir yerde de "Binâenaleyh, kâinât sonludur" der.

masının, zaman ve mekana bağlı olduğunu söylemekle yetiniyorum.

Bundan başka bu mekânın her yönünde, canlılık ve hareket görüyoruz. Ancak bu canlılık ve hareket, madde-nin de varlığını gerektirir. Fakat madde cansız ve hareket-sizdir. Yalnız başına bir iş yapamaz, hiç bir şey meydana getiremez. Zaruri olarak ona, bütün dereceleriyle ruhun da çalışma birliği ile ona eşlik etmesi gerekir. Hayat sahibi en aşağı varlıklardan bize varıncaya kadar, hepimiz bilerek veya bilmeyerek, maddeye bu yardımı yapmaktayız. Şu halde, beraberce var olan madde ile ruhun, birbirine uy-ması lâzımdır. Fakat madde ile ruhun beraber çalışması, görmekte olduğumuz ince san'at eserlerinin meydana gel-mesine yeter mi? İşte biz buna ihtimâl vermiyoruz. Bunun için **Hakîm** bir yöneticinin son derece sağlam (précies) ka-nunlarla işleri yürütmesi ve kudret eliyle, her şeyi bir düzen ve armoni içinde tutması lâzımdır. Bu muazzam yönetişle-rin planını anıyamıyorsak da, geçmişteki durumumuzla, şimdiki durumumuzu karşılaştırdınca, Yaratıcı kudretin, in-sanların ilerlemesini hedef aldığına hükmedebiliriz. İnsa-nın aklı ve düşüncesi, bazı istisnâlar bir yana bırakılırsa, kendi kısa hayat süresinin ötesini görecektir kadar yeterli değildir. Her ne olursa olsun insanın üstünlüğü, bu âlem-deki şeylerin tümünü kuşatmaktan âcizdir. Onları ihata et-mek hususunda daha da acizdir. Bu âlemdeki işlerin yürü-tülmesi işi insana bırakılmış olsaydı, dünyanın hali acaba

ne olurdu? Ne büyük bir karışıklık ve perişanlık olurdu? İç-lerinden birisi yağmur, ötekisi kuraklık, yahut birisi sıcak, diğeri soğuk isteyecekti. Her konuda herkes, kendi yararını gözönünde tutacaktı. Kabaca herkesin yararı, bir kişinin yararına kurban edilecekti. Ve bütün yarar kendisine has-redilmek istenecekti. Zira ister bir ferd, ister bir âile veya bir millet bahis konusu olsun, sonuçta bencilliğimiz doy-mak bilmiyor. Gücümüz arttıkça, onu kötüye kullanmaya daha çok heves ediyoruz. Gerçekten güç ve başarı içinde iken, dâima adâlete yapışmak için, pek az olan bir ahlâkî üstünlük lâzımdır. Bu kadar farklı ahlâklar, çelişkili menfa-atlar arasından, hattâ nisbî bile olsa, bir denge nasıl kuru-labilirdi? Bize rağmen, olayların zorlamasıyla ortaya çıkan bir parça âhenk bile zorlukla korunabiliyor. Bu nedenle, in-san başta olmak üzere bütün mahlûkât için genel maddî dengeyi koruyan, duvar saatlerimizdeki dengeyi sağlayan rakkâs gibi mekanik düzenleyiciden başka, mutlak güç sâ-hibi, hikmetle yöneten biri lâzımdır ki, bu heybetli kitleyi kullansın, yönetsin ve düzene soksun, bu ahengi bozanla-rı yıkıp devirerek, bir düzen sağlasın.

Biz de bu şekilde davranmıyor muyuz? Cismanî ve noksan olan zekalar üzerinde, maddî, zihnî ve manevî sevk ve idare bizde değil mi? İhtiyacımız için icad ettiğimiz makineler, kullandığımız kuvvetle kendi hallerinde bırakıl-mış olsalardı, ne olurdu? Onlar bizim yararımıza çalışa-cakları yerde, her şeyi yıkıp tahrib ederlerdi. Bir sevk ve

idâre olmasa, onları kullanmak mümkün olmazdı. Mesela kondüktörsüz olmak üzere bir milyon lokomotifi harekete geçirilmiş varsayalım. Böyle bir karışıklığın neden olacağı felâketli sonuçları, varın tahayyül edin. Bununla birlikte bu bir milyon lokomotif, gözümüzde çok büyük bir kuvvet olarak görüldüğü halde, onu tabiatla orantılsak, çok önemsiz kalır. Bunun gibi güneş, çevresindeki gezegenlerin ortasında, dengesini sağlayan akılları şaşkınlığa düşüren kanunlarla yönetilmiş olmasaydı ve bu nedenle o ateşli küre etrafındaki gezegenler üzerine atılsaydı, ne korkunç bir yangın çıkardı. Bütün bu gezegenler ateş içinde mahvolurdu.

Bize göre zekâları eksik olan hayvanlara karşı düzenleyicilik görevimiz de, aynıdır. Onlar bizim gözetimimiz altında, bize hizmet ederler, bize yararlı olurlar. Bu gözetim olmasa, onlara gösterdiğimiz işi yapamazlar. O işlerdeki amacı bilmediklerinden, onu anlamaktan âciz olurlardı. Biz de sonsuzluğa göre bu durumdayız. İlmi ve gücü mükemmel bir düzenleyicinin yönetim ve yürütmesi olmasaydı, aynı vahşet ve aynı cehâletle hareket etmiş olurduk. Bizde meydana gelmesi ve gerçekleşmesine şuursuz olarak ortaklık ve yardımcılık yaptığımız yüce amacın ne olduğunu bilemiyoruz. Zira bu amaç çok büyük olup tahmin sınırlarımızın dışında, pek geniş bir alanı kuşatmaktadır. Bununla birlikte tekrar edelim ki, hayvanların bize yakın olduğu kadar, biz o en büyük kuşatana yakın değiliz. Hayvan-

larla aramızdaki mesafe büyük olmakla birlikte, yine tahmin edilebilir. Fakat bizimle, sonsuz arasındaki mesafe hiç bir şekilde ölçülemez. Buna ait her şey, akıl ve anlayışın ötesindedir. Binaenaleyh gerçek akıl ve hikmet, âcizâne gürültü yaygaralar kalbî baş kaldırışlar yerine, kader kismet, olaylar, tesadüfler gibi meşrebe göre çeşitli isimlerle andığımız halde, en doğru ismi **“Takdîr-i Rabbânî” (Allah’ın kaderi)** olan şeyleri, sâkin bir şekilde, emniyetle kabullenmeyi bilmekten ibârettir.

Kabul ederiz ki bu elem vericidir. Fakat bu, tekamülümüz için zorunludur. Zira hayatın amacı olan ilerlemeye doğru yükselen hareketimiz, bununla meydana geliyor. Meziyetimiz, kıymetsiz çabalarımızla artar. Bir şeyi meşrû şekilde kullanmak için onu kendi çabamızla elde etmeliyiz. Bu hususta, bize kılavuzluk edecek üstadların yardım ve yol göstericiliği de lâzımdır. Zira bildiğimiz şeyleri, sadece kendi vasıtalarımızla açıp ortaya koyamayız. Aklî konularda nasılsa, mânevî konularda da gelişme ve yükselmemiz, aynı vasıtalarla meydana gelir. Bu gerçeği bize, olayların dağılımı ve bölünmesi haber vermekte, ortaya koymaktadır.

Kısaca, tabiat üzerindeki üstünlük ve galibiyetimize rağmen, hadiseler de bizi, arzumıza rağmen yönlendiriyor. Dağıtıcısı biz olmadığımız şekillerde mechûlümüz olan ve bizde gizli kalan bir amaç ve isteğe doğru yolluyor. Sabırlı olunuz da anlatayım: Uygun zamanı elince, elveriş-

li bir ortamda doğuyoruz. Meziyetler, ayıplar, kâbiliyetler, sakatlıklar ve şahsî bir karakter ve mizacla birlikte bu saydığım şeylerin tümü, varlığımız üzerinde fevkalâde etkili şeyler oluyor. Fakat bunları bizzât kazandığımızı iddia edebilir miyiz? Bu konudaki yetersizliğimiz pek açık<sup>(1)</sup>.

Gelelim ölüme... Her şeye rağmen, insanlara daima korku verecek olan bu amansız cellad, herkesi sırası gelince yere serecektir. Bu ortak kanun, ister en âlim, ister en kuvvetli ve güçlü veya âciz olsun herkes için geçerlidir.

Bu şekilde, ne düşüncelerimizin, ne kaderimizin ve ne arzularımızla irâdemizin zıddına giden binlerce şeyin hâkimi olamıyoruz. Fakat bütün bunları seyir sırasında, her şeyi ayırım yapmadan çiğneyen, öfkeye kapılmış deliler gibi iş gören "kör bir kuvvet"e dayandırmak çok kötü bir sapık-

(1) Vücûd cûd-ı ilâhî, hayat bahş-ı kerîm

Nefs atıyye-i rahmet kelâm fazl-ı kadîm

Beden binâ-yı Hüdâ, rûh nefha-i tekrîm

Kuva, vedâ-i kudret, havâs vad-ı Hakîm

Ademden itdi beni kudreti ber âverde

Gıdamı eyledi âmâde rahm-i mâderde

Nevâl-i zâhir ü bâtınla itdi perverde

Benimle çekdi zuhur-ı cemâline perde.

Nâbî'nin "Tahmîs"inden

Sadeleştirme:

Varlık, ilah cömertliği, hayat Cömerd'in bağışı

Nefs, rahmet vergisi, kelâm Kâdim'in fazlı

Beden Allah yapısı, ruh keramet soluğu

Kuvvetler, kudret emaneti, hisler Hakîm'in yerleştirdiği

Beni yoklukta kudreti var etti,

Gıdamı ana rahminde hazır etti

Açık gizli yiyeceklerle beni doyurdu

Güzelliğinin ortaya çıkmasını benimle perdeledi

lık olmaz mı? Basiret sahibi ve anlayışlı bir müşâhit, o sapıklık öncülerinin zıddına, her yerde kesintisiz ve kusursuz takip ve daima bir amaca yöneltilmiş bulunan şuurlu bir yönetim ve yürütmeyi görür. Bu amaç, ilerlemedir.

Diyeceksiniz ki bu yönetim ve yürütme, bizim kişisel tedbirlerimizi, özel menfaatlarımızı bozuyor ve hoşnutsuzluğa sürüklüyor, bu doğrudur. Fakat bu konuda daha ilerisini göremiyoruz. Biz de hiç şüphesiz bizim hakkımızda düşünen aşağı hayvanlar gibi düşünüyoruz. Bizim de istek ve problemlerimiz, onları bir hayli bîzâr ediyor. Bizim ihtiyaçlarımızdan onlara ne? Onlar sadece kendi arzularını bilirler. Kendilerine o kadar iş yüklediğimiz o zavallı at, çayırda otlayıp sıçramayı, elbette tercih edecekti. Ona göre biz, onun cellâdımız. Genel menfaata hizmet etmek, yardımda bulunmak, hiç şüphesiz, onun en son düşüneceği şeydir. Bununla birlikte bilmeden ve kendi arzusuna rağmen ona iştirak ediyor. Biz de, genel menfaata, çoğunlukla şuursuz olarak ve nefsimize rağmen hizmet ve yardım etmekteyiz. Yakamızı bıraksalar, biz de, koltuğumuza gömülüp gevezelik yapmaktan elbette çok hoşlanırdık. Komşuların durumundan bize ne? Çocuklarımız da okul sıraları üstünde eziyet çekmekten ise, bahçede koşmayı, elbette daha çok isterlerdi. Kendi geleceklerinin yararı için çalışmak! Ancak bu gelecek, onlar için o kadar uzak ki hatırlarına bile gelmez. Onlar sadece şimdiki zamanlarını, şimdiki ihtiyaçlarını bilirler. Fakat buna ve kendilerine rağmen, onlara varlık sağlayacak, genel faaliyet alanında onlara iş-

gal edecekleri mevkiyi tahsis eyleyecek olan yolu takibe mecburdurlar. Bu çocuklar, neden sonra, azar azar o çalışmadaki amacı anlamaya başlar. Boynuna tasma geçir-diğimiz, o sevimli küçük köpek, bu işkence hakkında ne düşünüyor. Belediye reislerinin uyarıları, onu bağlamaz. O, gönlünce kaldırımları koklayarak, serbestçe gidip gel-mek ister. İnsanları onun dişlerinden ve kuduzundan koru-mak, onun nesine gerek. Ona göre, biz, ona layık olmadı-ğı azabları sebepsiz yere çektiren zâlimleriz. Artık konu-muza dönelim. O çarpık düşünenlerin iddialarına göre, ayırım yapmadan kör gibi davranan ve şuursuz olan bir kuvvet, nasıl bir plan takip edebilir? Nasıl belli bir amaca sahip olabilir? İyi ama o kudrette bilgi ve idrak olmasaydı, bize bunu nasıl verebilirdi? Madem ki eser, müessirin tabi-atını ortaya koyuyor. Bizdeki müessir ilim ve idrakin varlı-ğı, o kuvvetin de **Alîm** ve **Habîr** olduğuna zorunlu olarak ,şehâdet eder<sup>(1)</sup>. Bunun zıddı bir teori, kesin olarak yanlıştır. Çevremizdeki binlerce, milyonlarca haller, olaylar yara-

---

(1) Fizik bilim adamlarından Lippmann şöyle soruyor: "Commence l'ab-sence de pensée pourrait-elle engendrer la pensée" Nasıl olabilir de, düşüncenin yokluğunu düşüncenin doğmasına sebep olarak düşünüyoruz, başkalarının fikrî mahsûllerini anlıyoruz. Kendi fikirle-rimizle, onların fikirlerini uygulama alanına koyuyoruz .Bundan baş-ka, bilgi ilerledikçe eşyanın boyun eğmesi, fikirlerimizin dışta fiilî bir gerçek olduğunu bize gittikçe inandırıyor. O halde âlimin kendisi ile edeb vasıtasıyla münasebet kuracağımız yüce bir ilim sahibi tara-fından ihdas olunmuş ve bu yapıcının sınırsız ölçüde derin bir fikri olduğuna, işin sonunda hissetmemek nasıl mümkün olur.

tılıştaki ince tertibi akıl sahiplerine gösterip durmaktadır. Bu konuda milyonlarca olaylar içinden birini, latif havayı örnek olarak seçeceğim. Zira yaratılıştaki yüce hikmeti açıkça gösteriyor.

Hava şeffaf ve hafiftir, akıcıdır. Onun bileşimi içinde gezmemize, görmemize, yaşamamıza, çalışmamızı izin verecek şekilde, bizim yaratılmamızdan önce tertip edil-miştir. Kısaca hava, yeryüzünde yaşayanların bütün ihti-yaçlarına göredir. Eğer atmosfer yoğun olmakla birlikte şeffaflığı bulunmasaydı, hem bizim, hem de diğer varlıkla-rın varlık nedeni olan bütün hayatî fonksiyonlar, imkânsız olurdu. Su için de böyle. Suyun bileşimi de içinde yaşayan, tabiatları bizim tabiatımızdan daha aşağı olan hayvanların bütün ihtiyaçlarına uyacak şekilde yapılmıştır. Bu sebeple su, daha az akıcı, daha az hafif, daha az şeffaftır. Bunun-la birlikte, kendi içinde sâkinlerinin yaşayacak, gezecek, ihtiyaçlarını sağlayacak derecededir. Eğer onun bileşimi önceden buna uygun biçimde yapılmış olmasaydı, bu işler yine imkansız olurdu. Bilgi ve şuura bitişik olan bütün bu eserlerin sebebi, kör bir tesadüf nasıl olabilir. İşlerimizin yönetiminde de gerekli olan şuurlu bir müdahale, o küçük iştigallerle hiç bir şekilde karşılaştırması caiz olmayan âle-min işlerinin veya varlıklarını maslahatlarının yürütülmesi için, öncelikle gereklidir. Eğer bir kimse, bir milletin veya sadece bir şehrin veyahut küçük bir mahallenin, yalnız kendi başına idare olunduğu, veyahut daha doğrusu ida-resinin kanunsuz, hükûmetsiz, vekilsiz körükörüne yürü-

düğünü iddia edecek olsa, onu hakkıyla deli sayarlardı. Fakat tabiattan bahsolunduğu gibi, nice zeki kişiler belli fikirlerinden dönmeyerek safsataya başlıyorlar. Sağlıklı akla meydan okuyan bir takım sistemler ortaya koyarak **Yaratici** kuvvetin bu şekilde bir müdâhelesini uzak görüyorlar. Onlara üzülmekten ve kendilerini insafa çağırmaktan başka yapacak bir şeyimiz yoktur. Biz de kendi hesabımıza, âlemin işlerinde lüzumlu olduğu kesin olan bu hikmetli yönetme ve tedbiri büyük bir alçakgönüllülük ve samimiyetle kabul ediyoruz.

Fakat, kendi lisanımızda **Allah** adını verdiğimiz bu yönetici kimdir? İşte bu sorunun cevabını vermek, pek müşküldür. Bu husustaki aczimizi, her zaman itiraf etmeliyiz. Çünkü, **Allah** hakkındaki bilgimiz, yeterli değildir. Gerçekten, bizden o kadar büyük olan **Allah**'ı, nasıl anlayabiliriz? Gerçi düşünce kuvvetimiz mutlak âlemde uçmak istiyor, fakat kanadlarında o güç yok ki... Gözlerimiz o nurun şiddetine dayanamıyor. Özet olarak, **Allah**'ı ispat etmekle birlikte, hakkında tam olarak bilgi edinmek gücüne sahip değiliz.

\* \* \*

Yukarıda bir münasebetle **Goethe**'den bahsetmiştim. Bu filozof, **Alim** ve her işinde, terbiyesinde **Hakim** olan **Allah**'a karşı bakınız nasıl mahviyet gösteriyor: "**Allah hakkında tam ve doğru bir bilgi olduğuna inanmaktan çok**

uzağım. Zanlarımın, söylediklerim veya yazdığım düşüncelerin hepsi şu şekilde hülâsa edilebilir: **Allah** anlaşılabilir ve insanın O'nun hakkında kapalı bir duygusu, tahmine dayalı bir fikri vardır. Ayrıca, hem tabiata ve hem bizzat bizlere ulûhiyet o derece nüfûz etmiştir ki bizi güçlü kılan ve ayakta tutan O'dur. O'nda yaşıyoruz, O'nda soluk alıyoruz ve biz O'ndayız. Ebedî kanunlara bağlı olarak ızdırap çekiyoruz ve sevinç duyuyoruz. O kanunların karşısında hem etken, hem edilgen bir hizmetimiz vardır. O kanunları bilelim, bilmiyelim, o kadar önemi yoktur. Çocuk eline bir çörek alır, karnını doyurur, onu pişirenin kim olduğunu düşünmez. Serçe, kiraz tanesini gagalar. Fakat, bir kirazın nasıl yetiştiğini düşünmez bile. **Allah** kavramına dâir bilgimiz ne? **Allah**'a dâir, kalbimizde gizli olan keşif ve basiretin mânâsı nedir? **Türkler** gibi **Allah**'a yüzlerce isim versem de, hakikatın yine çok altında kalacağım. Zira ilâhî sıfatlar sayısızdır... Uluhiyet adını verdiğimiz **Allah**, yalnız insanda tecellî etmiyor. Fakat zengin ve güçlü bir tabiâtın sinesinde olduğu gibi, âlemin bütün büyük olaylarında da varlığını ortaya çıkardığından, O'nun hakkında, beşerî sıfatlara göre, yapılan tefekkürün yetersizliği açıktır."

**Goethe**'nin bu düşüncesini, **İslâm** âlimlerinin ifâdelerini tekrardan başka bir şey saymıyorum.

Düşünen, eşya ve olayları mânâ bakışıyla inceleyip tecrübe eden bir kimse, tabiât önünde kendisini pek küçük ve âciz görür. Fakat her şeyden ibret dersi olmak, onun için mümkündür. Bir yıldız, bir çiçek velhasıl her zerre ona bir sırrı açıklar. **Âlîm, Hakîm ve Mürîd** bir mutlak güç sahibi (**Allah**) gerek gözle görülmeyen zerrelere, gerek ışığı gözleri kamaştıran âlemlerde mutlak olarak hâkimdir. Doktor **Gibier, Eşyanın Analizi (L'analyse des Choses)** adlı eserinde bakınız ne diyor: "İnsanın fikri, âdî gözümüzün ulaşamayacağı yıldızlara kadar uzanır. Ruh, fikrin bir şimşeğiyle, o âlemleri seyrederek. Ondan sonra bedenine döner. Eğer bu yükselmesinden, delice bir grura düşmemeyi bilirse, vuslata erenlerden olur". Doktorun bu ifâdesi, size şüphesiz yapmacık gelir, ona isterseniz inanmayın. Fakat bilirsiniz ki, insan bile, gördüğümüz âlemler gibi, yükselmeye ve gelişmeye tâbidir. Hayatın hakiki amacı budur. Bununla birlikte, bunu bilmeyen veya inkâr edenler, ne kadar çoktur. İnsanın küçük dairesinden çıkması ve mümkünattan kurtulması vicdanını tamamen kaplayan sıradan işgallerden sıyrılması için, uzun bir düşünce ve derin bir tefekkür lâzımdır. İşte o zaman insan, kendisine boşa imiş gibi görünen ölmez eserlerin gerekliliğini hissetmeye başlar. Zihni onların mânâsını daha iyi anlamaya, kalbi daha iyi hissetmeye kabiliyet kazanır. Bundan sonra tabî kuvvetlerin kör olmadığını anlar. Kâinatı yöneten ilâhî kanunları hisseder. İnsanın mutlu yaşayabilmesi, işte bu kanunlara uygun hareket etmesiyle mümkündür.

Bir de şu meşhur Belçikalı yazar Maeterlinck'i dinleyelim: "**Büyük sır, biricik sır şundan ibârettir ki, her şey sırdır. Hiç olmazsa dedelerimizin mektebinden, onların yaptıkları gibi bilinmesi imkânsız olan şeyi ayırma-**

yı ve her şeyi Allah'dan olduğunu ve bilinmesini yegâne ümit edebileceğimiz ulûhiyyeti, ancak kalbimizin derinliklerinde keşfedebileceğimizi öğrenelim. Büyük sırrın görüntüsü değişmemiştir. Onlar için ne idiyse, aynı yerde öylece duruyor. Öncekiler tâ başlangıçtan bilinmeyenden, sahibi bulunduğumuz en saf ahlâkı çıkarmayı bilmişlerdi. Madem ki bu bilinmeyen içinde, aynı noktada bulunuyoruz, diğer ahlâk öğretilerini çıkarmak muhaldir, dememek için söylüyorum. Bütün dinlerde yüksek yönüyle birbirinin tıpkısı olan ve sadece aşağıdaki teferruatta birbirinden ayrılan o ahlâk öğretilerini, eğer insan, izlemek cesaretini gösterseydi, henüz olmadığı bir şey olurdu"<sup>(1)</sup>. Maeterlinck'in bu görüşü altında gizli hasreti ben açıklamıyacağım. Bunun değerlendirmesini, aydın okuyucularımın takdirine bırakıyorum.

*Sevâd-ı kâinât âsâr-ı sun'ı bî sühan söyler  
Kitâb-ı kâinât, esrâr-ı Hakk'ı bî dihan söyler  
Senin kûşunda istidâd yok, idrâk yoksa  
Leb-i cûde kemâl-i sun'ı her birin çemen söyler.*

Nâbî

*Ben bilmez idim gizli ıyân açık hep Sen imişsin  
Canlarda ve tenlerde nihan gizli hep Sen imişsin  
Alemden nişân ister idim ben Sana Sen'den  
Bildim ki o âlemden nişân hep Sen imişsin.*

Sultan Veled

\* \* \*

(1) Maeterlinck, Le Grand Secret'den.